

Z Notre Dame

Paříž, cíl mé touhy, kouzelný hrad mé fantasie, starobylá a věčně nová, prokletá a žehnaná, tisíckráte a tisíckráte jmenovaná Paříž! — S chvatem jsem vyletěl po tmavých schodech notredamských věží nahoru, skoro bez dechu opírám se o zábradlí, rád bych jediným pohledem pozřel celou tu kamennou, a přece živou hádanku.

Podé mnou a daleko přede mnou rozprostírá se moře budov, i povýšené Père Lachaise a větrnatý Montmartre mizí v dálce, mrtvé zdi jejich náhrobků jsou nepřetrženým pokračováním města, jakoby znamením přemýšlení po duchem kypící větě. Jen tam na mlhavém obzoru vidím tmavě ouzký pruh, naznačující, že to moře budov má také břehy.

Zdola zaléhá sem hukot jakoby obrovského vodopádu. Lesklé pruhy Sekvany vinou se pod přečetnými mosty, Sekvana plyne ostře a hlučně, dorážející sem však obrovský hukot pochází od proudu živějšího a ostřejšího, který celou Paříží se žene a víří a odtud záchvatné své proudy celým světem rozesílá. Praví se, že kdyby se ulice pařížské po délce nastavily, až do Augšpurku by dosahovaly, — to je možno, jisto ale jest, že by bylo pak od Paříže až po Augšpurk živěji. Paříž je hlavou a srdcem Francie, kolébka velkého národa.

Historie francouzská a literatura francouzská, zvláště románopisní, jsou velebná, dojmů tedy na toho, kdož po prvé vidí Paříž, jsou nejrozmanitější a mocny. Šťastně jsem byl zvolil výše notredamské, uprostřed města se povznášející, na nichž věčný větřík tváře chladí, z nichž možno pozorovati, jak nestálé slunce pařížské zlato i stíny městem metá, — ve své měnivosti nejlepší obraz francouzských

dějin. Steré paralely vystupují mihavě před duchem naším, tisíciletí plno velkých činů bije na brány naší paměti, velká doba římské světovlády, doba Kapetovců, absolutismus, republika, Caesar Bonaparte, Restaurace — le grand petit Napoléon!

Jsme na sekvanském ostrově, kde býval v bahnech tábor Římanův, Lutetia Parisiorum. Na místě nynějšího chrámu Notre Dame stál kdys chrám pohanský, teprv na konci dvanáctého století položen základ ku křesťanskému. Zde nahoře smějí a šklebí se na nás žulové, fantastické nestvůry, výtvořky křesťanské symboliky a osobní fantasmie i humoru stavitelova, omývané dešti a otřásané bouřkami již po pět století, a tam doleji opravují a dostavují chrám dělníci Napoleonovi, důkaz, že doba naše, byť se i neskvěla živým citem náboženským, neztratila přece smyslu pro historické památky křesťanského umění. A z věží notredamských rozsílal mocný Bourdon* hluboké zvuky své již v nesčíslné svátky a tisícero bouř.

Shlédněm dolů. V oné části, nedotknuté posud rukou reformátorskou, vidíte ještě starobylý dům, jeviště původu dojímavého neštěstí, opěvané lásky Abailarda a Héloïsy. Zde v druhou stranu jest pustopusté zbořeniště, bývalá City, jeviště Sueových Mystérií, pařížských vražd a krádeží, kde se ještě při zboření Suem proslulé hospody U bílého králíka čtrnáct lidských koster objevilo. Vedle stojí posud stará Morgue, v níž se veřejně vystavují nalezené a neznámé mrtvoly, a o několik kroků dál Palais de Justice, kde se odsuzovali a odsuzují zločinci.

Stará City se bourá, zbořily se již i jiné části města, historická Paříž mizí, vše jen na rozkaz nynějšího vládce, aby Paříž byla krásnější, a především aby Paříž měla co dělat. Dělníci jsou hledáni, mají práci a výdělek — vzdor tomu ale nestrčili hlav svých do kapes, při volbách poráží vládu neliberální, a není jediného, který by jda Tuileriemi nemrštil zrakem po sloupech, na nichž obmítkou prosvítá

* Bourdon nazývá se prý každý zvon alespoň 300 centů vážící.

černé písmo republiky „Svoboda, rovnost, bratrskost“. Sláva francouzské zbraně je v plném rozkvětu, vojsko francouzské je skutečně vojsko národní, a přece sobě vypravují, že stojí v Tuileriích psáno „Maison des invalides civiles“ (Dům vysloužilců nevojenských).

Tamhle k severu klene se vysoká baň nad hrobkou prvního Napoleona. Prach světoborcův trouchní v mramorovém sarkofágu, žlutým sklem padá naň magické světlo; před hrobkou procházejí se scvrklí, sežloutlí stařečkové, prsa pokrytá řády, — dojemné to zbytky „velké armády“. V malinkých svých zahrádkách mají malé oltářky, na nich co modlu velkého císaře, v kostele jejich vlají prápory všech dob a všech národů, obrubou jejich nádvoří jsou ohromná, taktéž ze všech končin sem svežená děla, k nimž zvonový kov dala Čína, Turecko, Krym atd. Na jednom z děl je nadpis „Ultima ratio regum“ (poslední prostředek králů); navežena jsou králi, republikou i císaři a naposled hřměla přednedávnm v oslavu Puebly.

Ještě dále, na konci polí Elysejských, je překrásná, jak věž vysoká, jak panteon bohatá Brána vítězoslavná, hlásící slávu Napoleonovců. Z ní je rozhled daleký, můžeš i vidět, jak dole v Elysejských polích lid vystupuje na sedadla, aby císařovnu spatřil, i jak na druhém konci města, kde dříve Bastila stála, vichr otřásá na prstech stojícím, zlatým andělem na soše *červencové*.

Dynastie se střídaly, způsoby vlády se měnily, převraty se děly rychle, takže v ouředních domech často zůstali nezměněni jen domovník, ředitel kancelářů a ta učoudlá trikolóra z oken vlající; trikolóra ta je ale červenou nitkou pohyblivé historie francouzské a království, republiky i císařství staraly se jen, aby prápor Francie vždy slavněji zavlál.

Pohyblivost, změny atd. přičítají mnozí nestálosti, lehkomyslnosti francouzské. Ovšem, kdo se pouze dívá na národ ten, nechť již z dálky nebo sedě na živých bulvárech, kdo se dívá povrchně, tomu je, jako by život zde bohatě sice se perlil, ale bezúčelně; přece ale jest již i diváku tomu,

jako by pil ohnivé, perlící se šampaňské. Francouz především žije, on se neztrácí v abstrakci, on netvoří pouze teoretické systémy, ale provádí je i v praxi, ano krvácí i pro ně. Kdož by mu nezáviděl, že vzdor tomu a právě proto užívá života v plné míře. Život jeho podobá se věčné hostině; mezi vybranými pokrmy a nápoji baví se duchaplným vtipem, někdy pak se vemluví do hádky, a tu se ovšem stává, že vyhodí hostinského, jmenujž se tento král, president nebo jinak. Otevři ale knihu dějin, všude je slavných činů Francie dost, rozevři slovník slavných mužů, poměrná většina je z Francie.

Francouz má na světě svém francouzském dost. Historie jeho je veliká, pěkná, literatura jeho mu dostačuje, umění jiné a věda též, země jeho mu podává skoro vše, scházející mu přinášejí bez jeho namáhání, za jeho módou i za jeho výstředností opičí se svět. A všeho toho je Paříž obraz sice menší, ale přebohatý. Paříž obsahuje vše pro vzdělance i dělníka, čeho potřebují, a figur podobných je zde dost, jakou na příklad byl onen muž, který celé živobytí v louvre-ské obrazárně strávil, a jiný, který celé živobytí bohaté sloupoví v Palais Royal krokem svým měřil. A když vyjde Francouz za hranici, najde v celém světě lidi znající jeho mrav a jazyk, a když ho někdo z ciziny navštíví, byl se již postaral, aby dříve mrav, jazyk a historii jeho seznal.

Historie vzdělanosti francouzské je rovněž pestrá jako historie politická. Francouz žije rychle a výdatně, vše se krystalisuje u něho spěšně, neboť jak dávno tomu, kdy ještě u Řeků, Římanů, Italů a Špaňhelů žebрал! Brzy se domohl vzdělanosti vlastní, a přísné křesťanství i přímý atheismus, klášterně asketický mrav a vymazávání pojmů o ctnosti a studu, nejvyšší aristokracie i nejprísnejší demokracie, pudr a přírody se domáhající hôtel Rambouillet, idyly a Mystérie, vše splynulo v nový, zvláštní svět, jehož nejvyšším křišťálem je *Paříž*.

Flâneur a ouvrier

Mraveniště by nebylo dobrým obrazem pro život na veřejných místnostech; v mraveništi pracuje každý člen, v Paříži pracuje členů mnoho, lenoší ale také mnoho. Jak šípky prodírají se zaneprázdnění lidé hrnoucím se množstvím, probíhají dovedně skrz steré vozy; obchodníci, jednatelé, ouřadníci mihají se za svým povoláním sem a tam, skokem dostihnou a zlezou střechy omnibusů, tisíckrát srážejí se s lidmi, aniž by času měli, aby vyhrklým „Excusez!“ se omluvili. Rozdílná hodina volá i rozdílné lidi. Ráno o třech jsou již trhy zalidněny, později vyhrnou se dělníci, pak vojsko, konečně obchodník menší, ouřadník, k polednímu přijíždí ze svého letohrádku teprve bankéř, nesoucí v rukou balík časopisů a bursovních cedulí, které byl již po železničních štacích skoupil. Vidíme na něm, že posud „nemá dost“, neboť Francouz pracuje obyčejně tak dlouho, až myslí, že pro život i pro děti již vystačí; a když probije nebo pozbude, pracuje znovu.

Všichni ti lidé nás ale málo zajímají, nemají zvláštností pro sebe a všechno na nich již známe, vždyť po nich Evropa kabát, vlas i nehty nosí! Zajímavější jsou již ti lidé, kteří co do zevnějška se od oněch sice pranic neliší, ovšem ale co do vnitřního pudu k práci — kteří věčně mají dost a věčně nic. S olympickou klidností, s nedolíčitelným sebevědomím sedí „flâneur“ před bulvární kavárnou a hladí si elegantní vous; proud pracujících valí se kolem něho jen pro jeho zábavu, on opovrhne celým světem, jen sklepníkem ne. Sebevědomí jeho je pravý diamant, vždyť je co člen velkého cechu flâneurského hrdinou do všech jazyků přeložených románů, vždyť ho opěvují šansony Ménétrierovy, Désaugiersovy, Denneryho a Grangera, a s nápěvem některého contredansu zpívá mu každý kolemjdoucí gamin oslavující ho hymnu a refrén:

*Moi, je flâne,
qu'on m'approuve ou me condamne!
Moi, je flâne,
je vois tout,
je suis partout.*

Co „flâneur“ opatřil výrazným jménem stejně smýšlející své po celém světě, dal jim alespoň jmeno kastovní, když i nikde jinde nemohou se v tak mocný cech sehnat jako na ourodné půdě pařížské: a co „bohémien“ připravil nás Čechy zase o celé jméno, takže nás Francouz nezná ani geograficky ani etnograficky.

„Moi, je flâne!“ pomyslí si ráno o sedmé hodině, když parnem vyhnán z lože vystoupil zívaje před dům a kroky své k nejbližším mlíkařkám řídí, aby se dověděl od nich novinky z villegiatury, z venkovského života pařížských svých známých. Sklenice vody a žurnál jsou snídaní jednoduchou, ale zdravou; pro žurnály je on v kavárnách první čtenář a na „věčném Moniteuru“ vyspí se často co nej-sladčeji. Rovněž pilně čítá „malá oznámení“ o ztracených psech a jiném ztraceném, co by náhodou na procházce své naléztí mohl. Bez něho není ani vojenská revue ani církevní procesí, on je při pohřbech a svatbách, on přehlíží veřejné stavby a slyší všechny zajímavější soudy. Flâneur zná každou livreji, každou titulovanou osobu, každého učence, v jeho mozku bydlí celá genealogie. Na nábřežích prohlíží co učenec létací krámy kněhkupeckých vetešníků, čte podle pohodlí kteroukoli knihu a naznačí pak záhybem poslední přečtenou stránku, aby „zítra dále čísti mohl“. Čas „prázdný“ vyplňuje buď leže na lavičích sadních, buď „plivaje z mostu do řeky“; v čas obědu navštíví některého ze známých. Večer pak hraje v kavárně domino a „dělá mír nebo válku s některým starým hlupcem“, ovšem že při pivě.

Flâneur je ale jen modrým kamínkem v mosaice Paříže veselé, lenošící a užívající; flâneur je jen vítanou figurou pro ony cestující popisovatele, kteří buď z anglického dro-

medáři, buď z německé arogance líčí Paříž jen dle stránek její lehkomyšlnějších, nepřipouštějíce třeba ani, že ta lehkomyšlnost je v tak mnohém roztomilá; flâneur konečně je hrůzou všech moralistů s morálním ličidlem a vzácnou květinou těm, kteří neznajíce Paříž jeho ani od jiných květin rozeznati nedovedou. Zcela jiný šat však než francouzský kabát flâneurův je francouzská blůza dělníková, o níž již předkové naši vypravovali, když se výbojně z Francie vrátili, a jež je posud cizinci nejnápadnější v pestrém davu pařížského života.

Modrá blůza pařížského dělníka stala se historickou. Zavlála na mocných barikádách první francouzské velké revoluce, která ostatně posud je „první“ a posud neukončena, mihala se v předních řadách, když Karel X. s úsměvem díval se z okna v St. Cloud na střelný kouř povznášející se v dálce nad střechami pařížskými, a v modrou blůzu tu dul větřík červnový, když po čtyry dny 250 000 ručnic proti sobě hřímalo. Volná jako blůza jeho je mysl dělníková a od přesvědčení nedaleko k činu. „Dělníci jsou ozbrojeni — to je revoluce,“ pravil hrabě Mortemart a naléhal k útěku! — „Je to jen srocení,“ usmál se Karel X. — a za několik hodin bylo již po království. Sláva Francie je ouvrierovi nade všecko, naproti cizině chrání ovšem každý stávající svůj řád, každou dynastii. Když spojenci k Paříži přitrhli, ozbrojil Richard-Lenoir, dříve dělník, pak milionář, celý Faubourg St. Antoine, a dělníci se bili až zoufale; a posud když se dává v divadle Beaumarchais činohra Richard-Lenoir a dělníci ozbrojeni jevištěm se ženou, strhne se bouř v divadle dělníky přeplněném a nadšeně zahřmí steré „En avant!“

Pařížský dělník je rozený politik, jemu neujde ani jediná událost důležitá, smýšlení své umí ale zrale ukrývat, že ani vševědoucí policie pařížská mu neporozumí. „Paříž se stala přes noc liberální!“ pravil policejní prefekt k Napoleonovi před posledními volbami a vyřkl tím největší nesmysl. Snad sobě i historie výrok ten co komickou arabesku zaznamená. I dělník dovede sobě s kamennou tváří přečíst na ro-

zích kandidáty vládní a co mu slibují, přečte sobě i ostatní, a volně i chladně ubírá se pak k nejbližší budce a koupí sobě za sous nebo za dva oblíbený svůj časopis, který mu podává kandidáta oposice. V dílně nebo továrně je již méně mlčelivý a politisuje třeba celý den.

Ouvrier je dobrosrdečný — lid je všudy dobrý! —, přesto ale historie revoluce, katovské služby gilotině konané, bědující gardy versailleské jsou přece dokladem jeho náruživosti, k jaké ho rozohní boj a spolupůsobící množství. Výdatná jeho náruživost jest to, co nutí každou vládu, aby ouvriera udržela v dobrém rozmaru; Napoleon již zbořil a přestavěl půl Paříže, jen aby dělník byl zaneprázdněn a spokojen.

Dělník má před svým stavem úctu, o čemž svědčí nejlépe pýcha k vyšším a vybraná zdvořilost k sobě rovným. Hrubství sobě dělníci, alespoň pokud v dílně jsou, neučiní nikdy.

— *Les ouvriers
sont les fils de Dieu!*

(dělníci jsou synové boží) zpívá v pýše své. Práce je nyní v Paříži dost, dělníků takměř nedostatek, plat tedy dobrý. Většina dělníků umí ale skutečně pracovat! Došla-li náhodou práce nebo vzdal-li se jí sám za jakoukoli příčinou a hledá-li práci novou, postaví se již o šesté hodině ranní na rohy jistých ulic v řadu, která se obyčejně celá najednou najme. Někteří zvláště pilní nemají ale ani na denní práci dost. Po ukončení této a rychle odbytém obědě spěchá dělník buď do některého z menších divadel, kde za frank svalovitýma rukama svýma nejvýdatnější klakérské služby koná, buď najme se na rozdávání adres obchodnických, nebo prodává noviny; a v noci konečně vezme nůši na záda a hrábě do ruky a vybírá hadry z hromádek smetí, kteréž se k půlnoci v Paříži vždy jednoduše před dům vyhodí. Když se mu ale někdy právě do práce nechce, vyhlídne sobě lávku na nejbližším mostě nebo ulehne vedle lávky v sadech na holou zemi, a policajt obchází na bříše ležícího opatrně,

aby ho nevzbudil. Neapolitán dívá se při svém dolce far niente do modré výše, Pařížan se o tu výš mnoho nestará.

Přijde-li skutečně pro nemoc nebo jiné na dělníka bída, je nejdříve v každém arrondissement na výpomoc zastavárna, půjčující za praskrovné percento i na nejmizernější hadr, upomínající co nejzdvořileji a opětovně, zvoucí konečně majetníka k licitaci věcí dávno propadlých nebo i prostředkující dražby dobrovolné. „Pro nemající dělá se všechno, pro mající nic!“ pravil mně jeden rozmrzelý *mající*. Chudobinců a podobných ústavů je po všech čtvrtech dost, žebrák ti nepřijde do domu *nikdy*; za celého svého pobytu v Paříži viděl jsem jen dva, a sice jednoho starého guitaristu a druhého vojína, majícího za ztrátu obou nohou privilej, aby ve zvláštním zděném výklenku pyšně „příspěvky“ vybíral. Co je ale pro Paříž, není pro venkov. Již ve Vincennu provozují žebrácké řemeslo takřka firmovaně, nebo dorostlý slepec má na prsou tabulku s jmenem, prosbou a slibem několika modlitbiček, a žebrající ženská má obyčejně na tabulce té, že sice prosí za podporu, že ale „stydí se žebrat“.

O vzdělání dělníků je všemožně postaráno. Každá čtvrt má více večerních škol, řízených ale nejvíce kněžími, a kdyby šel dělník jen po ulici a opatrně krámy prohlíd a na odiv v nich vystavené pracující stroje, naučí se mnohému. Velké veřejné sbírky jsou každému přístupny a *ouvrier* je pilně navštěvuje. V Luxembourg, Louvru a Hôtel Cluny nabývá pojmy o historii a o umění, v Jardin des Plantes a v Jardin d'Acclimatation o vědách přírodních, v neděli a ve čtvrtěk pracují pro něho zdarma všechny parní stroje vzácného Conservatoire des arts et métiers; po nábřežích a mostech jsou velké dalekohledy rozestaveny a za sous může *ouvrier* i astronomických vědomostí nabýt.

Podobné příjemné poměry má i každý jiný služebný člověk. Listonoš nemusí sobě plíce na sedmerých poschodích kazit, hodí noviny a listy do skříně před domem. Domovník nemusí za dne ze svého pokoje, v noci ze svého lože, pohodlně jen natáhne ruku po šnůře, když zazní: „Le

cordon, s'il vous plaît!“ Služky jsou nadpolovičně dámami, práce jejich není namáhava, i prádlo se dává zvláštním pradlenám. Plat jejich je obyčejně mezi 30 a 40 franky (12 až 16 zl. r. č.) měsíčně, k tomu strava, jistý počet lahví vína atd.

Paříž ale není venkov! Vesnický lid stojí duševně na nízkém stupni, obyčejně neumí ani číst a psát. Jedna panička vypravovala mně toho naivní doklad. Její služka chtěla psát rodičům a koupila inkoust, péro a papír. Usedla, namočila a — pustila se do pláče. „Já sice se neučila psát, myslela jsem ale, že to přece dovedu!“ —

O venkov není třeba takých starostí — venkov nedělá revolucí!

III

Mosaika lidu a života

Někdy se ten proud pařížského života zarazí o překážku a nastane vír. Dokolečka se zatočí vlny a lid pokročí jen o málo sem a tam. Místo Okeanid na pískovém břehu jsou tu ale baby s napečenými „božími milostmi“, místo Aeola na skále je tu otrhaný muž s pařížsky jarmarečnými písničkami. Zastavme se, uzříme kousek pařížského života, barevnou pěnu na vířících vlnách.

Jsme na prostranném, novými budovami obklíčeném náměstí, v něž vybíhají bulváry. Kdybychom kyprou půdu, po níž omnibusy tichounce uhánějí, odhrnuli, našli bychom půdu ještě kypřejší a krví napitou; kdybychom oči zavřeli, zachvějem se, řekne-li nám někdo, že stojíme tam, kde stála Bastila. Hledíme ale okem otevřeným, kolem nás se usmívá vše jako novorozené, a jen černá, závratně vysoká socha uprostřed náměstí je přísnou upomínkou z dávných dob. Kolem sochy vinou se co dojemné arabesky jmena těch, kteří padli v revoluci červencové, — snad na ně myslí tam ve výši také ten vojín, který zvolna obchází třesoucího se anděla svobody!

Pryč ale s myšlénkami, pronikavý hlas osmahlého toho chlapa zde na vozíku by nás beztoho nemile z nich vyrušil. Zvědavě ho obstupuje houf lidu, směje se mu, naslouchá ale přece. Tvář vybraného toho tlučhuby je mužně krásná, oko jiskrnaté a živé; pleť jeho se ale pohybuje již v kavkazských nemožnostech, pohyblivý jazyk jeho záviděl by mu nejobratnější komik a šat jeho je tropická fantasie. Na hlavě mu vlajou pštrosí péra v sedmerých barvách, okrasa Indiánů, kolem hlavy běží široký, emailovaný diadém, z něhož visí řetězy jak palce velkých, skleněných drahokamů; pyšně splývá s těla volné roucho z ošumělého aksamitu a na prsou se houpají rouna a řády z nejblysknavějšího kočičího zlata. V jedné ruce drží napolo nabroušenou kosu, v druhé břitvu, a brzy seká a řeže břitvou do kosy a brzy zase kosou do břitvy. Jeho mluva je plna obrazů, co by mohl říci jedním slovem, řekne padesáti, i když mluví o plivnutí na brousek, je v tom „květ“. Prodává brusy a masti, je ale také spokojen, když po čtvrtodinném rozkladu posluchači mu odeberou zdarma několik adres jeho pána. Pak sundá diadém, přehodí lehký hnědý plášť a čeká, až plíce zase do pořádku přijdou. Kostýmované takové šarlatánství vzkřísil v Paříži jistý prodavač tužek; má nyní již mnoho sledovníků a hned vedle Indiána stojí tu na druhém vozíku rytíř v plné zbroji a se spuštěným hledím. Sečkejme chvíli, až hledí vyzdvihne a kataraktem slov nám dokáže, že musíme od něho za dva sous* koupit iluminovaný obraz. Dva sous není mnoho, když můžeš nabýt za ně příjemného přesvědčení, že německé „krähwinkliády“ jsou právě tak francouzským napodobněny jako „původní“ fraška vídeňská trochu ještě původnější pařížské.

O tři kroky dále mluví usmívající se stařec k napnutým posluchačům. Zve prý je co přátele své k pitce, aby je naučil, jak pozvané hosti překvapit a poctit mohou. „Tážete se mne, jak vás všemi slíbenými nápoji poctit mohu, když vidíte v rukou mých jedinou láhev a jedinou sklenici? Nuže

* Sous = pět centimů = dva nové.

divte se!“ a diváci se diví, jak trochu šťávy naleje a přilíváním čisté vody ve vanilku, anisetu atd. mění. A zase o krok dále sedí muž s celým skladem také u nás známých rour a bambul s barevným líhem, dle nichž se pozná „horkost krve, zdraví a délka života“. Nemá odbytu a poslouchá zá-
dumčivě, jak nejbližší prodavač hubuje se s malým nějakým klukem, že sobě doma od své matky ani tolik nevyžebal, aby moh zmrzliny za sous koupit. Kluk by ovšem rád zmrzlinu, rád by třeba i přisadil sobě zde na perník nebo marcipán a držel by jako jiní také takový dlouhý a zploštělý klacek v ruce, na němž jsou numera napsána, — což vypadá proto tak klackovitě, aby to nikdo ukrást nemohl. Nebohý hošík může zdarma jen užít zpěvu „historických a jiných“ písní. Právě se zpívá o Pueble; píseň je také za sous i s prozaickým vypravováním a ilustrací tak krásnou a všeobecně nerozluštitelnou, že se ke všemu hodí. —

Jiné víry lidské se tvoří, kde, jako v zahradě Luxemburské, staří a mladí, vznešení i nízcí hrou v míč se těší, kde, jako u Palais de Justice, nervy své při procesech napínají a kde, jako u Morguy, se vypláčou a vybědují. Morgue je stavení nízké, nevelké, stojící těsně u Sekvany, která jí nejvíce oběti přináší. Kdekoli najde se v Paříži neznámá mrtvola, odveze se do Morguy. Zde se svleče, umyje, je-li třeba, a položí na černé, žlutým plechem pobité lůžko, obličejem ku skleněné stěně, za níž se dívá obecenstvo. K mrtvolám utopenců vede se trubkou voda, řinoucí se po obličejí, aby svěžejší zůstal. Nad tělem visí svlečený šat. Lůžek je as dvanáct, mrtvol viděl jsem nejvýš pět v jeden den. Nejvíce mne dojaly mrtvoly dvě, stařeček a stařenka. Ležely, jako by dřímaly, na tvářích sídlel skoro úsměv, byly nanejvýš klidny. Chudáci nejspíše že někde usnuli tvrdě jak dělník po těžké a dlouhé práci — sešlostí věkem. — Prostý člověk nepřejde vedlejším mostem, aby se v Morgue nezastavil; je tam vždy tajným strachem hnán, že najde někoho milého. Když se Morgue ve dne někdy zavře, což se stává vždy, kdy se vystavuje mrtvola nová, nahromadí se silný houf před domkem. Spatřil jsem tu

jednou ženu a dceru dělníka, který již po několik dní se nebyl domů vrátil. Oči měly v oheň rozplakány, v obličeji hrůzu největšího napnutí; přítomní ustupovali soucitně, obě ženské se prodraly až ke sklu, bleskem přelítl zrak jejich mrtvoly, — opět nic! Nová nejistota a štkání, trapnější stav než jistota! —

Přejdém jen mostem sv. Michala, pak ulicí vpravo a jsme v novém víru, ale živějším a veselejším, jsme mezi studujícími, kteří z některé medicínské přednášky vycházejí. Pařížský student, pověstný a nezměnný ve svém divokém manželství s grisetkami, ve své liberálnosti rozhodné a v nejtěžších dobách mocně vybuchující, nemá co do zevnějšku pranic nápadného nebo vůbec jen studentského. Universitu odbývá co nejpohodlněji, třeba by nuzně žil; mně připadali všichni starší než u nás. Vyhledáme ho později při jeho zábavách v Closerie des Lilas a jinde kvůli bližší známosti, abychom porozuměli všemu, ba i tomu prapodivnému kontu „Grecqua“ (žida), jaké Murger podává v kypícím svém románu *La vie de bohème*. Grecque mu půjčuje peníze, třeba po půl franku, odbírá staré boty, kupuje mu pomádu na vousy, „moravský tabák“, hůlky, zkrátka svlíká ho co nejsvědomitěji do naha.

Nejpestřeji, nejživěji a nejhlučněji víří to ale v Elysejských polích, v zahradě tuilerijské, kolem Tour St. Jacques, před Conservatoire des arts et métiers, vůbec všude, kde je několik stromů a trochu ostíněného písku. Zde jsou služky a matky s dětmi, které sobě v písku hrají a se válí, přes provaz přeskakují, přemršťujíce jej přes šíj a pod nohy, v kruhy se sestupují, společnou hru provádějí a — zcela dle not Baedekrových svoje „Où est la Marguerite“ zpívají. Kašpárských divadel jsou tu pro ně celé řady, taktéž točících se kol s koníky, jeleny a loďkami, ale i elegantní kočárky se živou čtverospřeží kozlů, rohatých i bezrohých, srstnatých i poloholých, tmavých i světlých.

Kdo ostřeji pozoruje, podiví se, že vidí jen děti v jistém stáří a žádná skoro nemluvňata a dítko do dvou let, žádná také nad sedm. Dítě pařížské nesezná z rodinného života

mnoho. Sotvaže narozeno, donese se některého dopůldne na mairii okresní, kde již čekají venkovské kojné. Ouřadně děje se zápis a úmluva, pak sebere kojná dítě, a rodiče sobě píšou pro svého polovičního divocha třeba teprve po třech letech. A když pak vyrazí trochu do výše, chodí hoch zase do pensionátu každodenně před osmou ráno, je v něm učen, stravován, baven a vrací se teprve k deváté večer domů, aby ulehl; a dcerka rozpláče se na prsou matčiných, neboť ji odvázejí do kláštera, jenž jí leda jednou za týden na hodinu neb dvě k rodičům pustí a odkudž vyjde teprve tenkrát, když se pak as za půl roku již provdat může.

Tím se udrží hezky při ctnosti a ví, jak zase svým dětem činiti má. Dítě nemluvně stálo by matku Pařížanku příliš mnoho práce, batolíci dítě tříleté je ale již příjemnou hračkou, může se pěkným šatem upravit na pravý šperk pro matku a učinit ji zajímavější; starší dítě činí matku zase již méně zajímaví. Jaký to rozdíl naproti našim matkám českým! Jak mne dojala mezi matkami pařížskými mladá jedna matka česká, která právě meškajíc v Paříži kapesní hodinky své, ač jí šly naproti pařížským o hodinu napřed, přece dle těchto neupravila, jen aby věděla každou minutu, co její děti v Praze činí! —

Zdrávo se vrátí dítě z venkova, obdrží nejkrásnější šat, nejvhodnější frizúru, a tak se stane, že cizinec nevidí v žádném městě tolik krásných dětí jako v Paříži. Později z té krásy trochu vyrostou. Od těch dob, co přišly francouzské gardy až do Moskvy a kozáci až do Paříže, spletly se poněkud typy v tvářích evropských národů, a také na Pařížanu nevidíš zvláště nápadného nějakého rázu. Stejný ráz (tmavá pleť, černé oko a černý vlas, silné lícní kosti a silná postava) pozoroval jsem jen u mnohých služek. Podoba je tím nápadnější, any nosí jednoduchý kroj stejný, tmavošedivý šat, bílý čepeček, bílou zástěru, vše poloklášterní. Tázal jsem se jedné, odkud jest. Nevěděla to dobře, pravila ale, že z jihu.

Vcelku jsem viděl mnohem více krásných mužů než žen. Pařížanka je obyčejně menší postavy a více příjemna než

krásna; elegantní jednoduchou toaletou, vkusně česaným vlasem, barvou a ličidlem, třeba i dovedně na obličejích někde přilípnutým flastříčkem a především neunavnou pohyblivostí a živostí svou dovede ale mnoho. Fotografie Pařížanky je věc mrtvá, protože originál, jakmile má okamžik tiše stát, všechnen půvab ztrácí. Vzácností u nás, všedností v Paříži jsou knírky u ženských, které sice často nejsou „lehké“, jež ale Pařížanka krásně nosit umí. Heine mohl jen v Paříži napsat svoje: „Oder lasse dich rasieren!“ —

A kolem všech těch živých vírů pařížských obchází vážně a proplítá se dovedně jako zkušený pilota pařížský policejní strážník. Kdož uvykl na policejního strážníka zašitého v sukno komisi a ozbrojeného až po nehty, nepozná tamějšího ani. Jako kavalír elegantně oblečen stojí skromně na stanovisku svém, jeho pozornosti neujde ale právě tak nic důležitého, jakož ho nikdy nenapadne, aby se do maličkostí míchal. Střih jeho šatu je střih šatů rakouského ouředníka; třírohý klobouk, frak a spodky z tmavomodré pěkné látky, po straně kordisko. Jeho zdvořilost a ochota je vzorna, on slouží každému a ovšem co možná nejlíp, a když se někdy stane, že ho někdo osloví jazykem cizím, namáhá se, aby dle jednotlivých slov a dle posuňků uhod, co cizinec se táže. Takto nepotřebuje cizinec míti s policií pranic co dělat, jen když přibudeš, navštíví tě po dvou neb třech dnech ouředník s kněhou, abys v ni vepsal jméno, stav a „odkud“. V noci chodí dva strážníci spolu a po sto krocích zase dva; na hlavě mají pak lehký kašket, kolem sebe široký černý svrchník s kapucí, ve svrchníku prý revolver.

Činnost zvláště tajné policie pařížské je pověstna a slavná. Jí se podařilo, že je v zlopověstné sodomě posekvanské bezpečněji pozdě v noci než v nejidylitějších městečku porýnském. Přece mně ale byla poskytnuta známost s jedním, poněkud ale nedovedným prstákem. Procházel jsem se právě, čekaje na počátek hry, před divadlem Gymnase-Dramatique, když jsem náhle ucítil v kapse cizí ruku. Sáhnu hbitě po ní, odmrštím ji — a kolem mne se ubírá volným, pohodlným krokem muž oděný v blůzu, pod kterouž měl

ještě jiný šat černý. Několik kroků ode mne klidně se zastavil a prohlížel si bulvárem se hrnoucí lid. Ten chlap měl olympickou klidnost!

IV

Púdorys obrázků dalších

Kdo sobě obejde bulváry a pamatuje, kam Sekvana teče, nezbloudí po Paříži za tři dny; kdo ji studuje podle plánu, bloudí ještě obyčejně po čtrnácti. V starších a chudších některých částech je ovšem pravý labyrint; učoudlé, černé uličky křižují se a přebíhají sem a tam, vysokými domy prosvítá sotva ouzký pruh modravý: ale i v nepravidelnost tu přivedena jest pravidelnost, a poznáš podle číslování, jde-li ulice se Sekvanou rovnoběžně nebo vede-li k ní, vzdaluješ-li nebo přibližuješ-li se řece. V ulicích těch najde se ještě mnoho, co připomíná starou Paříž; těžší vzduch, konservativnější špína, i ty krysy pařížské, které vybíhajíce z kloak, žravostí, velikostí i nebezpečností svou mimo vědomí své tak pověstnými se staly. Viděl jsem jich v noci pravá stáda, snadže byla pod zemí na ně právě honba. Myši kůže jsou předmětem průmyslu, i živé krysy musí pomáhat k výdělkům. Poblíž hrobky Napoleonovy mívá své stanoviště starý muž, který bílých, strakatých, hnědých a šedých myši má na třicet. Jsou ochočeny a lezou mu po holi, po hlavě, do plechové skříňky; on je komanduje, myši ale dělají, co se právě jim zlíbí, a obecnstvo se směje a dává po sous.

Kdo jde pěšky od Gobelínů (dle vynikajících vzorů výtečně tkaných kobercových obrazů) k Panteonu, projde nejchudší část města. Dláždění je tu jen, aby co nejcitlivěji překáželo, špína v permanenci, chudoba ve všech krámech a na všech tvářích. Je tu jakoby ghetto pro lid zcela sešlý, v krámech ani nitky ani plíšku nového, samý hadr, rez a vetčnost. Kupci mají zároveň vedle koloniálního všechno zboží hokynářské, pod homolemi cukru, mezi otýpkami

krátké a bambulovité mrkve stojícími, skáčou za sklem živí králíci, oblíbená to strava chudého Pařížana (králíci honí se ve vřkolu ochočenými kunami). Traiterie jsou co nejchudší a špinavé; zde možno za několik centimů obědvat a třeba se také rozstomat. Více malých podniků pojí se zde vjedno; švec příštipkář prodává cibuli a upravuje na primitivní pánvi několik kusů hověziny v něco, co nazývá pak pyšným jménem „rostbif“. Bůh ví, kam se všechna ta chudoba přestěhuje, až lakování a firnisování dotkne se i těchto částí města! Či se snad dokáže zázrak, že nebude pak v Paříži vůbec žádné chudoby více?

Převlékání se Paříže v nový šat děje se s úžasnou rychlostí a nesmírným nákladem; miliony, které to již stálo a stojí, překvapují právě tak, jakož zůstává hádankou, odkud všechny ty peníze plynou. Hlavně staví obec sama a odprodává pak domy. Dříve stavěla také nějaká společnost soukromá, poněvadž však prý se ukázalo, že základové jejího jmění byli spíše mělci, než se očekávalo, zmizela i ona. Vše se staví z kamene a železa a vzdor své lehkosti mají budovy nové přece pevnost pro věky. Deset ulic lehne rumem, a na zpustošené prostoře povstanou dvě neb tři třídy široké, třeba i kus bulvárův.

Slovo bulvár* zná každý, kdo noviny čítá a trochu pilněji sobě Francouzka všímá. Bulváry povstaly za Ludvíka XIV., jenž dal valy kolem Paříže strhnouti a příkopy vyplniti. Nyní jsou sice již také bulváry jižní a uvnitř Paříže, hlavními ale zůstávají přece bulváry severní (boulevard de la Madeleine, des Capucines, des Italiens, Montmartre atd.), tvořící třídu přes hodinu dlouhou. Jsou co do všeobecného rázu všechny stejny, široky asi jako pražské Příkopy se značně širším chodníkem. Cesta pro vozy není dlážděna, má jen půdu pěchovanou, vynález pana Mac Adama, jež sobě přisvojil Napoleon co nesmírně praktický prostředek — proti barikádám. Vozová cesta je vroubena stromy, jichž mnoho pochází záhubným plynem tisíce-

* = zelené valy

rých svítlen a také asfaltovou pokrývkou chodníků. Přesazují se již hezky vyrostlé, chrání se dopola holemi a na půdě železnou mříží a dost často pomáhaly barikádám k rychlejšímu vzrůstu. Skoro každých čtyřicet kroků stojí mezi stromy vysoká, štíhlá a kulatá budka s báňovitou střechou, polepená oznámeními odhora dolů. Z dálky vypadají budky ty jako řada kapliček. Ty, které jsou menší a určeny pro prodavače novin, bývají v noci uvnitř osvětleny kvůli oznámením transparentním. Jiné, nazvané „vespasiennes“, slouží témuž účeli, kterému v Praze ony žluté budky, jež obdržely nepřeložitelné jméno „Anstandsbuden“. Poslednější jsou stále se řinoucí čistou vodou promývány a mimo to ještě chlorikovým vápnem čistěny.

Bulváry obdržují rozdílný ráz více neb méně elegantními krámy a kavárnami, hlavně ale obecenstvem před kavárnami těmi sedícím. Již v únoru nevydrží to Pařížan uvnitř kavárny. Stolky a židle vynesou se mu v řadu před dvěře a pod plátěné přístřeší, a tu pije každého večera pivo ze Strasburgu nebo černou kávu s koňakem. Proudý lidstva jsou mu výdatnou zábavou. Kavární život trvá na bulvárech dlouho ještě po zavření divadel, změniv dříve obecenstvo své přibylými loretkami a jich nápadníky. Loreтка vydrží před kavárnou ovšem i bez nápadníka. Nejnárodnějším pruhem je boulevard du Temple, nejelegantnějším boulevard des Italiens.

Čistění ulic vykonává se obyčejně Elsasany, kteří se zde vůbec k nejsprostším pracím pronajímají — právě tak jako nebozí naši krajané z jižních Čech ve Vídni. Obrovské vodovody nadlehčují jim velmi práci, voda žene se žlaby po obou stranách třídy a odvádí všechn neřád; do dlouhých gutaperčových rour, jejichž články na kolečkách spočívají, žene se voda ale takovou silou, že se pruh vodní až na šest sáhů nese. Dělník vládne rourou volně, stále zmokřuje makadamisovanou cestu a sráží všechn prach, což je zvláště na procházkách jako v Bois de Boulogne nebo v Elysejských polích příjemno. Stríkáním se ale ovšem stává, že je v Paříži vlastně stále blátivo.

Osvětlení ulic děje se výdatně plynem. Elektrickým světlem dějou se na Arc de triomphe zkoušky časté, stále se ho ale užívá jen na Palais Royal, když je princ Napoleon v Paříži. Je velmi jasné, očím by bylo však zajisté škodlivé.

A v názvech ulic konečně jsou Francouzové rovněž praktičtí i pamětliví slávy své. Čteš tu rue Montesquieu, Voltaire, Solférino, Rivoli atd. Rue Mirès jmenuje se již jinak. Pařížané mají nyní purkmistra Hausmanna, jehož odstoupení by právě tak litovali jako my kdys odstoupení pana Waňky. Na vyšší nařízení má se nový jeden bulvár nazývat Hausmann. Nevím, na jak dlouho!

V

Jak oznamují a jak prodávají obchodníci pařížští

Kdyby nebylo kupující obecenstvo chráněno lidumilnými zákony, vlastní opatrností a někdy vlastním nedostatkem peněz, musilo by zakrátko vyhynout jako zvěř v jižní Francii, kde není skorem ani ptáčka, — neboť honba po obecenstvu kupujícím je strašna. Vezmi noviny do ruky a čteš jen inzerát, jdi na procházku a nastrkají ti plno oznámení do rukou, pozdvihni očí a uzříš ilustrované ohlášení, — kdybys měl dvacet smyslů, na všechny se stane atentát, u každého nasadí pumpu, aby z tebe vytáhli frank třeba poslední.

Zde je vysoký dům. Nad poschodím posledním je namalován obrovský roh žírnosti, nebo vlastně obrovská bota, stočená jako roh žírnosti, a z boty té sypou se kolem oken a z poschodí do poschodí sta vždy menších bot, botek, střevíců a pantoflů, až konečně v přízemí nabývají velikosti či maličkosti „přirozené“. Takž oznamuje se mistr švec. A mistr krejčí najal celou obnaženou zeď vedle jednoho zbořeníště, užil také centového štětce malířova a zavěsil u štítu černý límec na sáh velký, od něhož ve volných řízách až po první poschodí celý kabát splývá. Kabát ten se nazý-

vá, jak dole podepsáno, „solférino“ a jedno solférino stojí 29 franků. Onen dům zase je rozdlabán v samé kapličky a v každé kapličce stojí velká červenavá figura z pálené hlíny, svatý i nesvatý a civilní svorně vedle sebe. Na samé střeše oznamuje mezi komíny ještě celé nebeské skupení, že je v domě sklad figur pro pobožné i nepobožné, pro venkovské kostelíky i pařížský Jardin Mabille.

Skulptura, malířství, mechanika se spojují vjedno, aby pomáhaly lákat. Na boulevard de Sébastopol je velký sklad rozličných mastí na kuří oka a za sklem krámu je malé skupení automatní, naznačující divotvorné účinky. Na stoličce sedí kuřooká pacientka, elegantní dáma, mající již punčochu svlečenu. Před ní je na koleno ponížen muž v slušném fraku, držící v ruce dřívko s mastí. Mužík kývne tázavě k dámě a dáma blahosklonně kývne na svolenou, že smí její nohu pozdvihnouti na stoličku. Dřívko s mastí přiblíží se noze a dotkne se jí. Mužík táže se opět posuňkem a dáma vyjadřuje kýváním nejvyšší svou spokojenost. Jiná mechanická hračka je v rámci na jednom domě rue de Rivoli, v němž bydlí „dentiste“, zubní lékař. Je tu vedle celých řad falešných zubů ženská jedna tvář s pootevřenými ústy. Svrchní čelist má zcela pokažené, zde onde již prolámané zuby, několik jich také schází a tvář takto pěkná trpí tím velmi. Náhle se čelist ta zdvihne, zmizí a na místo pokažených vstoupí řada zubů běloskvoucích; celá tvář změní svůj výraz a stává se příjemnou, jasnou. Týž dentist vytiskl na lístek krátké pojednání s obrazem staré dámy s tvářemi vpadlými; když se ale papír přehne do polovice obličej, jsou tu tváře zase plné, obličej zcela omladl. S obrazy těmi stojí před domem člověk zvláště placený. Zrak jeho proniká obecenstvo, zkoumá ženské tváře. Vtom sebou trhne, zahlídl oběť. Vedle as desítileté zdravé své dcerušky kráčí mladá ještě matka; tváře její jsou poněkud splasklé — snad by mohla několik falešných zubů potřebovat! S dvornou poklonou a sladkým úsměvem přiskočí človíček náš. „Krásná to slečinka, opravdu, madam, velmi krásná. Škoda by bylo o tu krásu, kdyby nějaká nehoda — zde mám adresu slav-

ného dentisty N., prosím — pro *možnou příhodu!*“ A již jim zastrčil obraz s pojednáním a dvorně se zase poroučí.

Těch chlapů, kteří rozdávají kolemjdoucím tištěná oznámení, je všude dost. V Elysejských polích zastávají službu tu klučící, jezdící velmi hbitě na malých koních. Prohánějí a proplítají se mezi kočáry a házejí oznámení svá dovnitř. Když ohlašují představení v hipodromu, jsou oblečeni co postilióni a mají na prsou i na zádech tabulku s nadpisem „Hipodrom“. Nejvíce se mně líbil jistý rozdavač as čtyřicítiletý, stojící pravidelně u Pont St. Michel. Byl oblečen s onou ošumělou elegancí, která se již ani za ošumělost svou nestydí, odřen a vykartáčován, s dobrými spodky, hanebným ale kabátem a ještě hanebnějším cylindrem — rozdával ohebně a hbitě pozvání do velkého šatního skladu, v němž jen černých kabátů byly dva tisíce, pantalonů 1500 a tolik též vest. —

Veleskromný byl krejčí, který na druhé straně svého rozdáváného ohlášení opěvati dal firmu svou *Au bon diable*. Básníkem byl pan David Dubois a za motto obral sobě Rabelaisovo „*fais ce que voudras*“ (dělej co chceš); kdyby pak sobě někdo chtěl zazpívati tu oslavu „dobrého ďábla“, bylo hned přidáno, že může zpívati dle árie „*T'en souviens-tu*“ (pamatuješ se?), a konec každého refrénu zněl také: „*Dis, mon ami, dis-moi, t'en souviens-tu?*“ Musa páně Duboisova prý dlouho odpočívala (tak začíná zpěv), až zase konečně zatloukli na srdce jeho „ďábel“ a jeho dobrodiní. Poslednějších vypočítává ďábel velmi mnoho a pan Dubois sobě je všechny pamatoval; s nadšením ještě naslouchal ozvěně slov ďáblových, když již „ve vzduchu rozplývala jako dech, jako lehýnký vánek“, a pak to všechno pěkně napsal pan Dubois a podepsal datum 1. ledna 1863.

Na velká oznámení nárožní nevydá se poměrně tolik peněz, tím více na noční oznámení transparentní. Větší plakáty přilepí se leda na krámy samy, nejhlavnějším lákadlem zůstává ale úprava a osvětlení krámů, pro cizince ovšem také časté „*English spoken*“, „*Se habla español*“, „*Man spricht deutsch*“ atd. Také firmy jejich jsou jako U dějepisu

francouzského lákavy a jako U ráje dětí (obchod hračkářský) trefny.

Nejlepší odporučení jsou mimo krám nebo závod ovšem věci z krámu s firmou zhotovitelovou všude vystavené. Pařížan zná důležitost toho, když je obchodník všude a často jmenován, a daruje také mnohé na veřejné místnosti, co se z jeho výrobků hodí. V Jardin d'Acclimatation na příklad jsou skoro všechna sedadla a křesla, barevné koule skleněné a jiné okrasy, ano i prostranné a krásně zařízené altány darovány.

Při množství konkurentů potřebí ovšem někdy zvláštních prostředků a lákadel. I nejprostší a nejchudší řemeslník je v tom vynalezavý. Viděl jsem po ulicích putujícího sklenáře, jenž se ohlašoval dosti původně. Byl totiž rozřezal diamantem celou láhev na uzounký, spirálně se vinoucí pruh a nosil sáhodlouhý ten produkt „prázdné chvíle“ na holi. Jistý kloboučník vynalezl „klobouk s galvanickým proudem proti rozličným neduhům“ a prodával cizincům krásné cylindry až za 150 franků. Nejchytřeji pomohl sobě čalouník, začátečník to v obchodu s hotovým náradím. Jmeno Garibaldiho stálo právě v zenitu své slávy, když čalouník v drahé jedné pasáži krám otevřel. Tu přinesou veškeré časopisy dobře zaplacenou zprávu, že čalouník pan X. věnoval raněnému Garibaldimu krásné, velevkusné a přepohodlné křeslo. Pan X. prý laskavě vystavěl křeslo to v krámě svém (udána úplná adresa) a každému bude prý zajisté milo podívati se na dar, jenž se stane historickým. Křeslo bylo několik měsíců vystaveno a pan X. je teď boháč.

Celá parterní Paříž je krám a často rozvlní se obchod až po střechu nejvyšších domů. Jen pyšný Faubourg St. Germain odmítá pestrý ten lesk, neboť aristokracie peněžní vyrostla již z krámů a aristokracie rodu sníží se k nim leda ve vyhnanství. Ostatní Paříž ale propůjčuje se ráda, vybírá miliony a miliony nájemného a miliony ty vzrostou v miliardy naproti kupujícím.

Od nejchudšího hadrárského krámku v rue Mouffetard projdeš až k zlatnickým krámům v loubí Palais Royal všechny druhy, nemožno jich ani vypsat. Dělí se o zboží dopodrobna a spojují zase nejrozmanitější vjedno. A každý láká svým zvláštním, co možná nejzvláštnějším způsobem. Cukrář uspořádal za sklem výstavu vkusných hraček z čokolády, druhý sbírku poštovních známek co obálek na cukrovinkách, třetí postavil tam dosti vysokou sochu Napoleona I. s prasladkým obličejem a s kloboukem z čokolády. Hotovitel umělých květin má sbírku svatebních věnců, druhý celou besídku zahradní; zlatník výstavu dámských hodinek pokrytých brilanty a opály, druhý výstavu nejbohatších evropských řádů, vyvedených ve všech velikostech. Největší náklad krámský vede se v rue de Rivoli, na západních bulvárech, v Palais Royal atd.

Palais Royal, stojící v středu Paříže, je pravé město nádherných krámů, jmenují je také „la Capitale de Paris“ (hlavní město Paříže). Je pestré v lesku svém, jako je historie jeho pestrá, nájemníky své střídá často, jako střídalo jméno své. Kardinálem Richelieu založeno nazývalo se zpočátku Palais Cardinal, za Anny Rakouské pak Palais Royal, za Filipa Egalité Palais Egalité, pak Palais National, až Napoleon III. zase dávné jméno Palais Royal vrátil. Roku 1793 sťatý Filip Egalité potřeboval mnoho peněz, dal tu kolem zahrady vystavěti budovy a pronajal je obchodníkům a kavárnám. V poslednějších uhostily se brzy počátky Velké revoluce. Zde svolal ohnivý republikán Camille Desmoulin 12. července 1789 lid ku zbrani a vzal s ním po dvou dnech Bastilu, zde pronesl před červencovou revolucí Salvandy historický svůj vtip: „Nous dansons sur un volcan“ (tančíme na sopce), zde hospodařil lid v královských síních opět v únoru roku 1848 tak, že o dvě leta později se tu 5000 centů skleněných a jiných střepů dražbou prodalo. V jedné části bydlí nyní princ Napoleon a dává hostiny hlavám tajné i zřejmé revoluce evropské, v ostatních částech vybírá se nesmírné nájemné, největší z krámů galerie d'Orléans. Jak již praveno, jsou tu nejvíce krámy zlatnické, a ty rovnají se

vyloženým svým zbožím zcela louvreské sbírce výtečných starších prací v zlatě a drahokamech.

Ještě větší náklad vede se ale na boulevard des Italiens, i průjezdů domovních je užito k elegantním výstavám. Rozsáhlé jako galerie v Palais Royal jsou blýsknavé, zářící a bohaté ty chodby četných „pasáží“, průchodů to z ulice do ulice, krytých sklem a poskytujících nejpříjemnější procházku za dešťů až příliš častých. Menší obchodníci spojují se k výstavám ve velkých „bazarech“, v nichž při zemi a v prvním patře je na sta krámků. Spojující schody, sloupy atd. jsou jim společným nádherným rámcem, takto ale snaží se ovšem i zde vzbuzovat pozornost zvláštní, a k toaletním hříčkám, čínskou malbu, vějíře, nádobí atd. napodobňujícím, postaví obchodník skutečného mladého Číňana, na němž můžeš studovat mongolské chytré oči, hloupý cop, i jak se opium z malinkých, ale dlouhých dýmek kouří. Avšak ani v bazaru, ani v pasáži bulvární, ani v galeriích royalních nemůže se kupující spolehnout na pevné ceny a smlouvat, co jen může. Který obchodník přece určité ceny má, připevní cedulky s udáním na každou maličkost, strčí je i do škatulky sirek po jednom sous, aby prodavači jeho nemohli nikoho ošidit.

Pravý život nastává mnohým obchodům teprve zvečera, když soumrak se rozkládá a jednotlivé části Paříže náhle jako plamenné moře zahoří. Obec dává tisíce plamenů, soukromníci statisíce — cizinci připadá Paříž jako v slavnostním osvětlení. Před krámy jsou v úhlu zavěšeny celé řady svítlen, ostíněných dobrými zrcadly, srážejícími zdvojnásobněné světlo dovnitř výkladních skříní. Rovněž četně plápolají světla uvnitř krámů, jež obdržují dovedně upravenými zrcadly na stěnách, na stropech a v úhlech mezi zdí a stropem znamenitou perspektivu do výše a do dálky. Malý přízemní krám s vedlejším pokojíkem, do něhož z ulice viděti možno, vypadá jako dlouhá bohatá galerie, která se hned v první síni odvětjuje do poschodí hořejších. A kde je obchod skutečně větší, třeba celý dům potřebující, tu vypadá dům jako plamenný sloup, jako u nás jednou za

deset let jednotlivý některý balkón nebo slavnostní obelisk při iluminaci. Plynové plamínky třesou se a ubíhají před větrem, jenž je buď zhasíná, buď rozžehá, a brzy vidíš plamenná slova, brzy jen neurčitě se vinoucí a žhoucí figury. Dům vybíhá ve vížku, tvořící ku všem poschodím arkýře, a arkýře ty mají okna z rozmanitě barveného skla a točí se stále a vážně, abys mohl z jednotlivých písmen na tabulích seslabikovat i vysoko nad střechou, že je tu Šatní sklad.

O půlnoci slepnou znenáhla krámy a v chodbách Palais Royalu, po celou noc obecenstvu otevřených, mžourají již jen plameny oficielní. Otevřeny zůstávají jen ještě krámy tabáčnické, v nichž lze dostat cigára čím dražší, tím horší, v nichž ale může každý kolemjdoucí cigáro své zapálit, a pak krámy, kde se prodává za „pudlem“ stříbrným plechem pokrytým pověstný „un chinois“ těm, kteří sobě „žaludek spravit“ chtějí. Je to v sladké kořalce nakládané ovoce, obyčejně mladé, teprve jak ořech velké pomoranče. Nejnavštěvovanější je krám všem studentům známé „mère (matka) Moreaux“, již ovšem spíše navštěvují kvůli několika hezkým prodavačkám než ze synovské povinnosti.

S kavárnami se znenáhla pak zavírají i krámy ty poslední a oficielní plameny ustupují jeden po druhém blížícímu se dennímu světlu. Před prvním rozbřeskem, ano již od půlnoci, nastal však již nový a čilý život na trzích. Na vozech s potravním nákladem houpají se svítilny a rozmanitá světla blíží se trhům ze všech stran. Pověstné *les dames des Halles*, jejichž předkyně se ukrutnostmi v revoluci, versailleskou výpravou a co nepříjemná garda nešťastné Marie Antoinetty v desky historie francouzské vryly, jdou za pramárumilovným cílem svým, opatřit totiž Paříži snídani a oběd.

O prodavače je výdatně postaráno, aby netrpěli nepříznivým počasím. V každé čtvrti jsou kryté trhy masné, rybí i smíšené hokynářské. Největší a nejzajímavější jsou nové Halles Centrales u kostela St. Eustache, osm to obrovských pavilónů, výtečně dlážděných, vodou a dobrou ventilací opatřených, majících rozsáhlé sklepy a všude čistotu

nadobyčejnou. Podzemní železnice zřizuje se sem pro dovoz.

Největší trh je ovšem trh vinní poblíž Jardin des Plantes, vlastně velký to čtverec země s malými budkami, písárnami obchodníků. Pod zemí ale je na 500 000 sudů místa a víno zůstává tu bez cla až do prodeje. Nedaleko odtud je trh na koně, u kterého se na malém návrší síla koní zkouší a na němž je v neděli vždy o polednách také trh na psy. Nejlepší místa obraly sobě trhy na květiny, majíť vždy nějakou romantickou stafáži, na příklad Madeleinu, Place St. Sulpice atd. Tyto trhy jsou dějištěm sterých novel francouzských, a květinářka kytku svou pečlivě v bílý papír zavinující je již zvěčněna Paul de Kockem.

„Habent sua fata autores!“ — jedni bydlejí ve vlastním paláci a druzí v nezaplacené komůrce, jeden se vrací k ránu od slavných hodů a druhého sundá co mrtvolu za ranního svitu policejní strážník s plynového kandelábru, na nějž byl nebohého hlad vyhnal. Jeden zůstává nepoznán a nevyšine se nad bídný chléb žurnalistického donášeče, jiný zase je hledán, obdržuje nesmírné honoráry, jeho spisy vyjdou v dvacíti vydáních, on probije svoje jmění několikrát a několikrát zase velkého jmění nabude, on vypisuje národní půjčku pro sebe, aby mohl mít třicet honicích psů, a se smělym čelem oznámí, že *kdokoliv mu padesát franků dá, s ním čtvrt hodiny baviti se může*. Pan Lamartine měl celou kancelář zřízenou, když půjčku vypisoval.

A „habent sua fata libelli!“ — jedna kniha rozletí se hned po celém světě, druhá zpráchniví v krámě nakladatelově. Knihkupectví pařížské je zcela zvláštní, a není-li spis skutečně lákavý nebo reklamami odporučený, důmyslně zřízeným obchodem zajisté se nerozšíří. Takové kněhkupecké vzájemnosti a centralisace, jaká je v Německu a jakou i u nás máme, není v Paříži; nakladatel dává nakladateli jen za hotové, knihkupec nemá tedy (alespoň nikdy mnoho) spisů vyšlých nákladem cizím. Neznáš-li nakladatele, nedopídíš se spisu poněkud méně známého, leda náhodou.

Nesmírnému počtu prodaných exemplářů kněh francouzských, nekonečné řadě vydání často se obdivujem — francouzské kníže je ovšem celý svět trhem. Musí to být již zcela slabý, praničím nevynikající spis, nedožije-li se alespoň trojího vydání. První bývá nejdražší, pak vždy lacinější, a kniha v prvním vydání tři franky stojící stojí v třetím již jen frank. K ouhlednosti tisku, k pěknému papíru hledí se vždy.

Jakož se obyčejně obmezuje pařížský kněhkupec na kníhy vydané nákladem vlastním, obmezuje se i co do obsahu jich. Jeden vydává a prodává pouze kníhy medicínské, druhý právnické, třetí modlitební atd. Nejsmíšenější obchody mají ti, kteří nenajímajíce krámů v domech, jen v podloubí neb na jiném krytém místě své dlouhé stoly rozstavují. Někteří z nich obmezují se ještě na kníhy nové a najdeš u nich skutečně vše pověstnější, jiní stávají se znenáhla již kněhkupeckými vetešníky. U „kněhkupců“ na nábřežích sekvanských, kteří špinavé své zboží ve špinavých bedničkách na zděné zábradlí staví, má vetešnictví ovšem již rozhodně vrch. V bednách těch nalezneš nejkrásnější nepořádek, v každé je zastoupeno alespoň deset živých i mrtvých jazyků, Voltaire leží klidně vedle klikatou čínštinou vytištěné modlitbičky misionářské, anglická biblí vedle francouzské kuchařské kníhy, historie francouzská vedle rozmluvního návodu k němčině. Mnohý z vetešníků nemá ale ještě ani na této pestrosti dost a vyloží vedle kněh také skříň s penízy všech národů; má zde tolarovitou měď ruskou i děravé penízy čínské i bronzové římské. Měď leží jako oblázky na hromadě a nestřežena, stříbro a jeden neb dva zlatáky jsou pod sklem. Obchod kněhkupecký jde však v Paříži ještě pod ponábřežní vetešnictví. „Za deset sous celou kníhovnu!“ volá prodavač u mostu a podává čtyry nebo pět kněh, — více jich vůbec nemá. Již zase bohatší jest prodavač prostonárodních kalendářů a spisů pro děti; jeho zboží, jež rozloží prostě na zem, stojí přece as za dvacet franků. Jarmareční písně, v opak k vetešníkům zabluzující filosofie a jazykovědy, povznesly se místy až na samostatné krámky.

Obdivujem se také velkým číslicím abonentů, jaké vykazuje statistika pařížského časopisectva. Nemenší jest ale u leckterého časopisu zajisté počet jednotlivě prodaných čísel. V bulvárních četných budkách, na krámcích improvizovaných a pod loubími prodávají se a kupují časopisy skoro všechny, politické i zábavné a ilustrované. Kdo chce pohodlně a klidně časopisy přečísti, vejde do některé z veřejných čítáren, Cabinets de lecture. Je jich více rozmanitých, od Angličany navštěvovaného a drahého Galigni's Reading-Rooms v rue de Rivoli až do podloubí kolem divadla Odéonu, kde se čtenář usadí na ulici a sedě na židli za sous as desatero časopisů čísti a rachotícími omnibusy se postříkat nechati může. Na boulevard Montmartre je čítárna, kam ještě před letošní revolucí* síla Poláků chodila. Sotvyže jsem byl do čítárny té vešel a polské časopisy do ruky vzal, přiblížila se již přívětivá a usmívající se stařenka, šedivý „genius loci“, a snášela nejnovější čísla Času a Kolo-kolu, pak vyndala ze skříně ruské ilustrované a předložila je poukazujíc k obrazu líčícímu srážku povstalců s vojskem. S čítárnami jsou spojeny knihovny dobře vybrané a hojně používané. Ve veřejných některých čítárnách psány jsou již články, které nabyly evropské důležitosti. Emigrace všech národů užívá jich co kanceláře své.

V Neapoli sedí veřejní písaři pod širým nebem, v Paříži mají tři neb čtyři alespoň dřevěné budky, ovšem jen sbité z několika nenatřených prken. Budky nazývají se Kabinet literární nebo Veřejná redakce. Také v nich možno vše dle pohodlí napsat, ale i *napsat dáti*. Pan majitel a „veřejný redaktor“ uvádí na tabulce venku zavěšené, že ti napíše vše, „co je právního, veřejného i soukromého, příležitostné básně i hrobní nápisy, inzerty i delší články časopisní“, ano i tvoje „memoáry“.

* 1863

Povozy

„Vaše nejširší třídy jsou nyní již velmi ouzké,“ pravil kdosi k prefektovi okresu sekvanského. Odpověď zněla: „Zdají se býti ouzkými, protože je zužují soukromé vozy, které zůstávají stát před každým krámem a domem.“ Je tomu skutečně tak, a praví-li Angličan pyšně, že je Temže nejužívanější řeka celého světa, praví zase Francouz totéž o svých ulicích a třídách pařížských. Množství pařížských vozů je nejnápadnější v polích Elysejských, kde odpůldne před obědem projíždějí se šesti hustými řadami. Země se jimi otřásá, a kdož usedne pokraj cesty, je jako na lehkých vlnách.

V Paříži rozumějí ceně času, kdokoli má jisté obecenstvo své, má také vlastní vůz svůj, lékař i advokát, krejčí i vlásenkář, léčitel psů i zapuzovatel kuřích ok. Ovšem že jsou tyto „voitures bourgeoises“ prarozmanity co do formy své a někdy dosti vzdáleny oné elegance, kterou napodobují u nás lidé, již mají penězi koupenou zábavu, že mohou pěšáky postříkat blátem svých kol. Nejelegantnější jsou lehké vozíky dvoukolé, zvláště ty, které slouží krásným loretkám, ulovivším některého bohatce za galána. Vozů soukromých počítá se přes pět tisíc, možno ovšem, že je jich značně víc; dvoukolových je z toho ku dvěma tisícům.

Nepravým studem o dvou kolech, vozovou perifrází nejpařížštějšího pořekadla „poudre aux yeux“, jsou skorem rovněž četné „voitures de remise“. Jsou to drožky, které pomáhají všem, již se stydí, že nemají vlastního vozu; čísélka na nich jsou pramalá a často velmi vtipně upravena na místech, kde je jen pátravé oko zákona nalezne. Nesmějí stát na veřejných místech a jen některé se osmělují potulovat se pomalu ulicemi, zastavujíce na okamžik, když host vlézá. Takto mají stanoviska svá jen v průjezdech, vedle nichž tabulka s nápisem „Zde se pronajímají vozy“. Jsou namnoze majetkem společnosti Compagnie impériale, většinou ale pronajimatelů jednotlivých.

„Voitures de place“ a v neděli vypomáhající „voitures jocko“ jsou již povozy rozhodně veřejné, naše drožka a náš fiakr. Čísla svá staví na odív a již zdaleka oznamují se blysknavým, z kůže zhotoveným cylindrem na hlavě uniformovaného kočího. Navečer pak mají barevné svítilny, kvůli navštěvovatelům divadel svítilny v barvách rozličných, modré, žluté, červené, zelené. Žlutá zář na příklad oznamuje směr Poissonnière-Montmartre. Je jich taktéž více tisíc, a Pařížanu způsobuje to zvláštní hříčku, dává-li pozor, kdy a jak často spatří číslo 1. Ve velké Paříži je to skutečně velká náhoda, drožky mají sice určité stanovisko své, někdy ale po celý den ani o ně nezavadí. „Osmnáct hodin běží můj kůň již dnes,“ pravil mně v noci drožkář, a nebohé zvíře jeho klopýtalo a klopýtalo, musilo ale přece klusem, neboť klus je policejně přikázán a musí se jím jeti, nežádá-li najímatel výslovně jinak.

Pařížan nevěří jeden druhému a drožkář nečiní výmínky. Udá-li se mu jízda k některé zahradě nebo na jiná místa s dvěma východy, žádá plat napřed, do divadla, bálů, koncertů atd. rovněž, již z ohledu na to, aby u vchodu dlouho postáti nemusil. Zato je zase najímatel rovněž pojištěn proti přílišné škodě. Než vstoupí do vozu, obdrží od vozky tištěnou cedulku, na níž stojí číslo vozu a adresa držitelova, — pod tím „Conservez ce Numéro en cas de réclamation“, napomenutí, aby zachoval lístek kvůli možným reklamacím. Na cedulce jsou všechny ceny dopodrobna udány, od šesti hodin zrána až do půl jedné v noci a až zase do rána, na hodinu i podle cesty, v Paříži i mimo Paříž, a když použije vozu nazpět do Paříže čili nic. Vzdor cedulce však i vzdor určitému spropitnému (10—15 centimů) dovede drožkář cizince přece ošálit delší jízdou. Byl jsem udal po svém příjezdu drožkáři u štraspurského nádraží, že chci do rue de l'Ouest; vezl mne nekonečně dlouho, několikrát četl jsem mezitím na rozích již ulici tu a zase zajeli jsme jinam.

Jsou ovšem pod přísným dozorstvím a u stanovisk jejich stojí budky úřední, v nichž možno stížnosti své udat. Na budkách těch bývá udáno, kteří kočové vyznamenali se

poctivostí. Za posledního kvartálu odevzdali 213 000 franků, jež ztraceny jsou ve vozech jejich; při ohlášení tom bylo udáno, který kočí obdržel odměnu a jakou. Ještě přísnější dozorství zřídili sobě ale sami držitelé vozů. Na místech, kde se vozy nejvíce scházejí a cesty křižují, stojí úředníci držitelů a zapisují čísla všech vozů kolem jedoucích, a na místech, kam cizinci obyčejně jezdějí, stojí zase jiní, kteří čísla najatá přivolávají. Ani drožkář, ani konduktor omnibusní není jist, neveze-li úředníka nebo člena povozní společnosti, a když za počínajícího deště pomalu plášť obléká a k tomu ještě deštník roztahuje, neví, zdaž host uvnitř vozu nepočítá sekundy, které tím tráví.

Množství vozů způsobuje v Paříži mnohé neštěstí, i nesmí se tedy každý vzít za kočího, kdož dříve nebyl jistou dobu učedníkem. Často se vidí na kozlíku vedle kočího mladík, který má kolem ruky pásku s plechem a na něm nápis „Apprenti-cocher“ (učedník kočí). Hlavně se hledí k tomu, aby kočí nebyl opilcem, — střízlivých ale není věru mnoho.

Pařížský drožkář je k cizinci velmi úslužný a vysvětluje rád, dříve musíš ale sám zvědavost jeho ukojit. Mimo Paříž mizí výhody, a ve vzdálenějším již Fontainebleau stalo se nám, že draze zaplacený kočí, když obdržel po dvouhodinné jízdě celý frank spropitného, za námi hrubě zvolal: „Vás sobě budu pamatovat, za takové cizince bych se poděkoval!“

Omnibusy projíždějí Paříž v 31 linii, jež jsou naznačeny písmenami abecedy a zase spojením A až A G. Na vozích jsou písmeny ty napsány na svítilnách, stěnách i na úzkém prkénku nad nimi. Taktéž je na všech vozech napsán výjezd, cíl i všechna hlavní místa, na kterých se vůz zastaví; směr jest mimo to naznačen i nátěrem vozů (žlutých, tmavohnědých a zelených) i barvou svítilen (červenou a černou u spojení s bílou, zelenou a modrou). Vzdor tomu všemu nevyzná se cizinec přece tak brzy, ani pomocí rozličných Itinéraire des omnibus, Clef des omnibus atd., a nejlíp je vždy, zeptá-li se konduktora.

Kdo je v Paříži již známější, užívá omnibusů, jedině spo-

lečnosti náležejících a od osmé hodiny ranní až do půlnoci jezdících, s velkým prospěchem. Každých deset minut dotkne se alespoň jeden omnibus místa, na němž čekáš znaje linii omnibusní, a není-li vytažena tabulka, večer osvětlená, s nadpisem „Complet“, objedeš za šest sous celou Paříž, a také pouze za tři, vylezeš-li raději na střechu vozu, na velepříjemný „impériale“. Za šest sous (uvnitř i na impérialu) můžeš spojit i dvě linie různé dohromady, dle potřeby. Spojování takové nazývá se „correspondance“. Konduktor dá cedulku s číslem (cachet), s kterou se vejde na místě rozhranním do některého z Bureaux des omnibus, v němž se obdrží číslo na jízdu další. Kdož vůbec čeká na omnibus, zaplatí vždy raději napřed v takové kanceláři, máť pak místo pojištěno. Nejživější sběh omnibusů je vždy u Palais Royal.

Impérialy, nástřešní místa, jichž zlézáním se přihodila již mnohá neštěstí, jsou také upraveny na střechách vagónů železničních, avšak jen pro menší vzdálenosti od Paříže. Ceny jsou nahoře tytéž jako uvnitř, obyčejně jede jen první a druhá třída; ani první nevyniká ale zvláštní elegancí, jakož dráhy francouzské také rychlejší jízdou nevyunikají.

Nejvíce neštěstí děje se neohrabanými nákladními vozy. Jsou to jednoduché, z prken sbité skříně o dvou velkých, skoro vždy nad sáh vyšších kolech. Zapřažení jsou v ně, jako ve všechny vozy, koně silní, nejvíc bělouši: jsou tu ale zapřažení jeden za druhým, nejslabší napřed, pak vždy silnější, třeba pět a šest po sobě, až konečně nejsilnější a nejvyšší, zvaný „limonier“, který kráčí ve vidlicovité nápravě. Pohybují se pomalu a délkou své spřeže působí přčasto velký nepořádek. Jejich výše a náklad požadují pevné stavby, ku které se vždy svědomitě nehledí. Nejnebezpečnější povozy ty nejsou podrobeny periodickému dozorství.

Restaurace a kavárny

Byli již i v Praze lidé labužníci, kteří se náhle z klidné domácnosti vyrvali a do Paříže cestovali, jen aby zakusili francouzské kuchyně. Vojínové roznesli slávu Francie na meči, kuchaři na vařečce. Každá krajina a množství měst přispívají k rozmanitosti a dokonalosti v oboru tom, Štras-purk dává paštiky z husích jater, Gascogne a Lyonnais husy celé, Auvergne kůzlata, Limousin hovězinu, Bayonne uzené kýty, Languedoc, Brien, Provence sýry atd.; o vyhlášených nejrozmanitějších vínech, koňaku atd. netřeba ani slova šířiti. Výtečné látky surové dovedli přípravou zdokonalovat a přetvořovat donekonečna a vrcholem kuchařské slávy jejich jsou rozmanité filet de boeuf, fricandeaux, mayonnaises, především ale omáčky, obrazící takměř celou životní „poesii“ Pařížanů. Krásy a skvosty ty jsou v nejvkusnější formě vystaveny za sklem krámů labužnických, jako na příklad u slavného Cheveta v Palais Royal, u něhož se celá stáda živých želv ve své skříni válí, a Les trois frères Provencaux mají v hostinských místnostech svých jména krás a skvostů těch místo na jídelním lístku zaznamenány v celé kníze, vázané v kůži a aksamitu a pobité stříbrem. Ano rozmanitost je tak velká, že v Pozlaceném domě, jak nazývají jednu restauraci na bulváru Italském, zřídili již povlovné obědy od večera do rána, a Pozlacený dům (Maison dorée) je nočními hostinami tak všeobecně znám, že veselo-herní divadla pařížská mají obraz jeho co hlavní kulisu uchystaný pro všechny scény, v nichž se jedná o hostinách nočních. K pozlacování ovšem potřebí napoleondorů, labužnická noc stojí tisíce, a obyčejný cizinec je již rád, podívá-li se na stříbrnou jídelní knihu nějak lacině, a velebí Cheveta, že u něho podívání sklem nic nestojí.

Ostatně možná i jinde potěšit se z kuchyně francouzské, každá „table d'hôte“ v hostincích našich lepších napodobuje poněkud Paříž, a netřeba právě v Grand Hôtel nebo

v Hôtel du Louvre mimo cenu jídel zaplatit také okolnost, že prvější hostinec má na osm set hostinských postelí a druhý jen o něco méně. Něčemu nemohli Pařížané ostatní Evropu ale přece naučit, ač se tato dost sama namáhá, aby jim byla podobna, totiž pařížskému rozvrhu denního času. Jen šlechta zfrancouzštělá dovedla toho; cizinci do Paříže příšlému je zpočátku dosti nepříjemno vpraviti se do zvyku, že má být snídaně teprv as od jedenácté do jedné v poledne a oběd od páté do sedmé večer: mimo čas ten musí se dlouho čekat, nespokojíš-li se jídly studenými. Avšak veškeré zřízení je dle toho v Paříži takové, že nutnost zvítězí a cizí zvyk stane se znenáhla vlastním zvykem.

Nerádno užít table d'hôte, třeba by začínala na některých řídkých místech každých patnáct minut znovu, obmezujet čas ještě více. Příjemnější jsou již obědy za cenu určitou, „diner à prix fixe“. Nej pověstnější z nich jsou „obědy pařížské“ (diner de Paris) v passage Jouffroy. Byl jsem tam dvakrát a snad se zavděčím některé čtenářce, uvedu-li jídelní seznam jednoho takového pařížského obědu, stojícího tři franky a vcelku vypadajícího bohatě i jednoduše zároveň, an každý oddíl podával jen dvě neb tři jídla na výběr. Polívka byla buď „à la julienne“, buď s „pâte d'Italie“ (italským těstem); obě jsou masné, v prvější je rozmanitá zelenina, rozřezaná co nejtenčeji, polívka to čistě francouzská, „těstem italským“ nazývají pak drobné, hvězdovitě krájené a prolámané ploché kousky těsta. Nato přišla řetkev, máslo, sardiny, olivy a salami, dohromady tvořící „hors d'oeuvre“, jež při obědě napřed již celistvě nezaplaceném všude zvyšuje cenu obědu velmi. Při „obědě pařížském“ možno jmenované věci vyměnit také za sklenici vína madeirského. Následovaly dvě ryby, jedna mořská, druhá říční, dále výběr mezi masem hovězím neb skopovým, potom na výběr kuře, kachna neb skopová kýta se salátem roční době přiměřeným, ze zelenin pak čerstvý hrášek neb karfiól, konečně co desert ovoce a cukroví neb zmrzlina. K tomu je buď přidána celá láhev vína obyčejného, buď půl láhve „supérieur“. Ale i toto „vyšší“ víno líp ať se pije s vodou. S nápoji

je vůbec zle, vodu (v každém domě z říční vody filtrovanou) nelze pít bez vína a víno ne bez vody, leda drahé víno.

Obědy za určitou cenu platí se hned při vchodu do hostinských místností. Reklama pracuje pro hospodské, obědy ty zřizující, jako pro všechny podnikatele jiné. Také k jídlu zovou tě na četných rozích rozestavení mužští a nastrkají do rukou pozvání s udáním, kde možno nejlíp posnídat za 70 centimů až po půldruhý frank a poobědvat za 80 centimů až po dva a půl franku. Lepší hostince se ovšem nezanášejí s pouliční reklamou, oznamují leda, že mají nově zřízené kabinety, v nichž možno obědvat buď o samotě, buď v menší společnosti. Takové kabinety bývají jevištěm nejveselejších výjevů a jsou na všecken způsob příjemny.

Jiných hostinců je ještě na sta, sestupně až po chudé „crémeries“, v nichž se stravují studenti a dělníci. Crémerie jsou ve čtvrtech nejchudších. As dvakráte snídal jsem v nich za půl franku zcela dobře, častěji však nešťastně. Z lepších a elegantnějších hostinců nižšího druhu nejlepší a nejzajímavější jsou ještě závody páně Duvalovy.

Jmeno Duval je ve Francouzsku obyčejné. Objevilo se na obzoru francouzské literatury filosofické, na obzoru literatury dramatické atd.; žádné nemá ale v Paříži té váhy jako jmeno Duvala řezníka. Za Světové výstavy v Paříži zřídil pro cizince deset ústavů polívkových, Etablissements de bouillon; navštěvovatelé se navykli, ústavy se rozšířily a zušlechtily. Má jich nyní deset v rue Montesquieu, na boulevard Sébastopol, v rue de Rivoli a jinde. Jsou rozsáhlé a elegantně zařízeny, s mramorovými stoly, zrcadlenými sloupy, poskleněnými stěnami. Každý vcházející obdrží od zvláštního, stranou sedícího úředníka potištěný list, na němž rychle zaznamenáno datum a počet osob, které třeba pospolu přišly. Na lístku jsou adresy všech závodů páně Duvalových, poznámka, že spropitné je ponecháno vůli svobodné a že ho nesmí nikdo žádat, dále seznam jídel s cenami a seznam vína. Jídla jsou vždy stejná, dobrá a laciná, sotva že by někdo dovedl čtyry neb pět franků u Duvala utratit, ledaže by při vínech plýtvat. Dvě zvláštnosti má ale

jídelní list Duvalův, za prvé, že je z jídel na prvním místě jmenován — *ubrus*, a za druhé, že se u jediného Duvala platí za kus bílého chleba 10 centimů, — všude jinde je chleb zdarma, „à discrétion“. Všude jinde přinese sklepník kus chleba, který se zde peče v úzkém, třeba na sáh dlouhém pruhu, na stůl, a nestará se oň více, leda by host ještě více žádal, což se ochotně vyplní. Stálí hosté Duvalovi doveďou výdaj za ubrus ušetřiti tím, že přinesou svůj vyšívaný proužek a jednou již pěti centimy zaplacený ubrus jím otočí; sklepnice nechá jej pak na stolku jejich ležet, pokud chtějí.

Stolky jsou malé a vždy jen pro čtyry osoby; pět neb šest stolků přiděleno pak jednomu sluhovi neb služce. Jen do *établissement* v *rue Montesquieu* dal Duval sklepníky, jinde má ženské, ač je to v Paříži zvláštnost. Galantní Francouz jako by nesnesl, aby se ženskou obsluhovati nechal; užívá sklepníků a těm dá co velitelku teprve nějakou „*dame de comptoir*“. Duval přísně přihlíží k řádu, a sklepnice jeho chodí se zrakem sklopeným a nuceně ztemnělým; veselost a koketnost vyšlehnou ale zvláště u mladších vždy, kdykoli myslí, že jich zbytečné osoby nepozorují. Nosí šat pařížských služek, který jsem již popsal co poloklášterní; a aby jaksi ani příznak růžencový nescházel, visí jim po straně z boku černá stuha, na níž v dlouhé mosazi je tužka. Tužkou tou napíší na lístek hostův číslo své a dále čárky ku všem jídlům, která sobě host dal. Za šedesát až osmdesát nových dle našich peněz je zde stravy do sytosti.

S lístkem tím se jde pak k „*dame de comptoir*“, která sedí u vchodu na povýšeném místě. Ta součtuje čárky, zanesou sumu do kníhy, přijme peníze, potvrdí stampiglí a odevzdáš lístek zase úředníku kontrolujícímu. Jinde nemají podobných tištěných lístků a na zavolání „*Garçon, l'addition*“ píše ti dáma teprve oučet. K ouřadu dámy „*de comptoir*“ nevybírají právě ženštiny krásou slynoucí, jakž ovšem činívají u nás, ještě více ale ve Vídni, kde pro ně našli význačné jméno „*Kaffeehausengel*“.

Zrovna naproti bytu mému zvěstoval nápis zvláště Švýcarům známou kavárnu De la Rotonde. Zašel jsem tam co do nejbližší kavárny hned druhého dne zrána a poručil sobě jednoduše kávu. Trvalo to nějaký čas, než mně sklepník přinesl plechový táč, velký jako stolec, a na něm mimo chleby, máslo, řetkvičku a cukr celou mísu kávy. Se zbožnou hrůzou díval jsem se zpočátku na kávovou studeň, odlil pak trochu do sklenice, as tolik, mnoho-li český žaludek mužský snese, zaplatil pak vše a nabyl naučení, že mám podruhé žádat „une demi-tasse“, totiž pouze koflík as jak u nás velký a v našich kavárnách obyčejný. Odpůldne přináší již sklepník bez dotazu sám demi-tasse černé kávy a k ní hned lahvičku koňaku, naznamenanou čísly, dle kterých pak, až ku kterému se odlije, plat se řídí. Pařížan nepije černé kávy bez koňaku, jenž je ve Francii obyčejně výtečný. Ku každé demi-tasse přidávají se čtyry podlouhlé, čtverhranné kusy cukru. Polovička dostačí k slazení a zbytek schová i nejelegantnější Pařížan do kapsy.

Kaváren jsou skutečně legie, na bulvárech jsou celé řady co nejelegantnějších, a není skorem uličky, v jejíž nárožních domech nebyl by se kavárník usídlil. Jako v restauracích a krámcích, jako vůbec ve všem, je i v kavárnách rozmanitost co největší, od nejvyšší elegance a bohatosti po odřený stůl a rozlámanou židli. V eleganci kavární jsou tam ale opět vzorem a stále povstávají kavárny nové, převyšující zase vše dosavadní. Obrovská zrcadla, pokrývající místo čalounů celé stěny, jsou tak obyčejna, že v kavárnách sestávajících z více světnic, oddělených pouze stěnami z průhledného skla, navštěvovatel dlouho se mýlí, hledaje ve skle obraz jizby, v níž sám sedí. Největší a v poměru ku své rozsáhlosti i nejnádhernější kavárna je Grand Café Parisien na boulevard St. Martin. Je to takřka celé náměstí, překlenuté a zřízené kavárnicky. Nejprve dlouhá síň, pak první sál, jehož strop sáhá k druhému poschodí, nato sál druhý, rovněž vysoký a obsahující přes dvacet kulečníků, za ním opět velká síň polokružní, zakončená vodotrysky. Grand Café Parisien není ale kavárnou tříd vznešených, zde se scházejí jen

mužové třídy měšťanské a třeba i dělnické, beroucí ženy i děti s sebou. Je tu velmi živo, zvláště v neděli a ve svátek.

Pařížanu je kavárny potřebí jako domova, kavárna se ve-tlačí ostentativně i do veřejného života, neboť již v únoru vezmou hosté stolek a židli ven na ulici a baví se tu jakoby pod teplým neapolským nebem. K výmyslu kavárníků přispěly politické dějiny francouzské, dějiny literatury, rozličné zvyky a zábavy, přicházející množství cizinců atd., aby byly kavárny co nejrozmanitější a zajímavé. Cizinec neopustí Paříže, aby nezašel do Palais Royal a nenavštívil Café de Foy, druhdy sídlo oposice a první ohniště revolučních činů. Horace Vernet namaloval tu na strop vlašťovku. V uzounké a neúhledné rue de l'Ancienne Comédie je kavárnička malá, v jejímž pozadí zachován starobylý stůl, u něhož sedával kdys Voltaire, Rousseau, Diderot. Jest to Café Procope, slavné kdys svým obecenstvem co nejvybranějším, obecenstvem, na něž ještě s povzdechy vzpomíná fejeton i přísná kritika, litující, že není více v divadlech obecnstva soudného, „parteru z Café Procope“. Nyní je kavárna ta navštěvována jen slabě, chodí tam obyčejně jen starší pánové, kteří hledají místo kuřákům nepřístupné. V předních síňkách smí se kouřit, když jsem ale vešel dál, abych usedl vedle stolku Voltairova, upozornil mne sklepník, zde že se kouřit nesmí, a ukázal přitom uctivě k stolku. Co do kouření jsou v Paříži velmi přísní, v jídelnách se nesmí vůbec kouřit, v kavárnách ale již upouštějí a večer kouří se ve všech. Podobná přísnost panuje i na jiných veřejných místech, zvláště ale na železnicích, kde nadpis „Zde se nekouří“ není hasťošem pouhým.

Z legie kaváren něčím novým vyniknout stojí buď peníze, buď duševní namahání. Nejjednodušší prostředek je ovšem nový a nápadný název, a ten vyhledá sobě kavárník právě tak jako restaurant nebo držitel hotelu, jenž nazve hotel svůj třeba U Berlína a Jižní Ameriky, Uhry a Špaňhely, U slunce kamčatského a jinak. Na jednotlivých kavárnách stojí zpráva, že se tam vyučuje kulečníku, jiné se staly pověstnými, že se v nich scházejí nejvýtečnější hráči v šach

nebo v domino, kterážto poslednější hra stává se Pařížanu až náruživostí. V Palais Royal je také jedna kavárna slepců, Café des Aveugles, sklep to špatně zařízený, a ještě špatněji osvětlený, v němž nebozí slepci koncertují. V jiných kavárnách shromažďují se cizinci dle národnosti své, jakož na příklad do jmenovaného již Café de la Rotonde hlavně Švýcaři se scházejí.

Nejoriginálnější a nejpařížštější jsou *cafés-chantants*, pro leto zřízené v Elysejských polích.

Zdaleka již lákají a září sterými plynovými světly, miha-jícími se mezi hustým zelením stromů. Vejdeme otevřeným zábradlím a usednem za stolem, hodně blízko k jevišti. Na místě trochu povýšeném je upraven salón, k obecenstvu jako divadelní jeviště otevřený. Ostatní stěny jsou pokryty bílými a modrými čalouny a velkými zrcadly. V pozadí nehlubokého salónu sedí na lehkých křeslech půl tuctu zpěvaček, šaty svými obrazících francouzskou trikolóru: dvě jsou bílé, dvě červené, dvě modré. Právě vstává jedna z nich, krásná blondýnka, a od nejbližších stolů, kde sedí její ctitelé věrně po všechny večery, zahlučí aplaus. Slečna se kloní, upravujíc ještě šat svůj, orchestr pod jevištěm umístěný spustí a slečna zpívá poněkud slabým a neohebným hlasem rozmarnou píseň. Zpěvačkou slečna není, posušky její jsou ale tak rozmilé, rozmar tak nenucený, že pochopíme, proč je i mimo krásu svou oblíbena. Po ukončené písni nepřestává ani potlesk, blondýnka se kloní a stereotypní úsměv na tvářích její družek stává se vždy nucenější; ostatně mluví tyto stále mezi sebou, jako by se jich výjev ani netýkal. Vtom se objeví ve dveřích salónu nějaká ženská hlava, přivolává jednu z nich, a podává jí přeskvostnou kytku — a již je tam nahoře o jednu blaženou víc. Kytka budí pozornost a žárlivost ostatních, patrně, že se tážou, odkud pochází, obdarovaná ale odpovídá posušky celé zahradě srozumitelnými, že neví. Když se však mní již nepozorovánu, zalítne zrak její v jistou končinu zahrady s takovou milostnou vděčností, že není více pochybnosti o tom, že ovšem dobře ví, odkud a kdo. Po nějaké krátké přestávce vystupuje muž

ještě mladý (mužští se zdržují za scénou) a začne sólový komický výjev, ovšem beze všeho kostýmu a jen ve fraku a bílých rukavičkách. Vložené písně zpívá za průvodu hudby příjemným barytonem. Dobrých, ano i výtečných kupletů, sólových scén atd. mají hojnost nevyčerpatelnou. Zpěvačky se smějou nenuceně s sebou, a když se jim něco zvláště líbí, začnou potlesk samy. Opět malá přestávka a následuje pak píseň k oslavě Polsky. Nadšenost je nesmírná, potlesk nechce ani končit, po stolech roznášejí a prodávají oslavní tu skladbu vytištěnu, a zpěvačky, používajíce vhodného okamžiku, vyslaly již dvě ze svého středu, aby uspořádaly pro sebe mezi hostmi peněžní sbírku. Vstupného se tu neplatí, návštěva stojí ale přece dosti, any nápoje a jídla jsou v značně zvýšených cenách, jsouce takto co nejhorší.

Podobná kavárna koncertní je i uvnitř Paříže na bulváru Sébastopol. Jeviště je tu upraveno ve vysokém sále až ve výši prvního patra. Společnost je stálá, vydává oznamní cedule jako divadla a ohlašuje také, který z členů stůně nebo na dovolené se nalezá. Obory má přísně odděleny, první čtyry zpěvačky jsou udány na příklad co „chanteuse première, légère, de romances a dramatique“. —

V kavárnách pařížských možno dostat všude pivo, štraspurské nebo mnichovské, ano i víno a jídla, poslednější však nejvíce studená a zdražená. V jedné kavárně rue St. Roch je také pivo litoměřické, a dosti podivno Čechovi, slyší-li tam: „Garçon, du pivo, s'il vous plaît!“ Toto „s'il vous plaît“ musíš přivěsit pokaždé, když něčeho žádáš, a s „merci“ zase se za vše poděkovat. Sklepník pařížský je úslužný a zdvořilý, žádá ale zase zdvořilosti; on není dotíravý a neočekává také žádného kamarádství ze strany hostů. Pozoroval jsem jednou večer v kavárně bulvární udivené zraky sklepníků, když dva opilí Němci ze Slezska, vydávající se za Poláky, doutníky jim dávali a s nimi sobě připíjeti chtěli. První sklepníci najímají sklepníky nižší, sami pak nemají platu, ano platí obyčejně ještě pánům svým. *Spropitné* je v Paříži poplatkem nutným. Pod deset centimů přijímá sklepník jen s úsměškem; z druhého, třetího franku

outraty atd. platí se po pěti centimech spropitného. Leckde se vkládá spropitné do zvláštního osudí, stojícího na stolku vedle „dame de comptoir“.

VIII

Slované v Paříži

„Kdo se chce naučit krajany své milovat, musí je vyhledat v cizině,“ napsal kdys jistý cestující český, myslím že Vocel. Ano, vlast nabývá teprve v cizině plné kouzlo své, české slovo nenadále zaslechnuté zní i z nejnezpěvnějšího hrdla jako zvuk varhan, rychle podáváš pravici a máš o přítele více. Povídají, že svatební cesty novomanželů působí zhoubně na cit, tvoříce v srdci lhostejnou prázdnotu; myslil bych opak toho, v cizině jsou sobě vzájemně celou vlastí, tam přilnou k sobě co nejužěji.

Hloučku Čechů v Paříži se nalezajících a znajících podařilo se něco, čeho posud nesvedlo tamtéž žijících sto tisíc Němců; mají duševní své centrum, pařížskou Českou besedu. V den Napoleonův, kdy celá Paříž šatí se v trojbarevné prápory, vlaje z Café des Nations vedle Palais Royal také krásný prápor červenobílý, nesoucí v středu svém českého lva. Café des Nations je sídlem České besedy. Scházejí se zde Češi, ovšem jen jednou za týden, vždy ve čtvrtek; počet jejich je příliš skrovný, Paříž příliš rozsáhlá, zaměstnání rozdílné, než aby denně se scházeti mohli. Čtvrtek je zato polovičním svátkem, tu se oblíkne čamara a spěchá do Café des Nations, kde ve zvláštní oddělené místnosti jsou již rozloženy *všechny* české časopisy politické a zábavné, kde je i česká knihovnička. Zde se čte, předčítá, vypravuje a francouzský sklepník dívá se zvědavě přes ramena hostů na obrázky našich Humoristických, kteréž někdy mají i osobnosti jemu dobře známé.

Pařížští Češi jsou skoro vesměs řemeslníci a průmyslníci, někteří jsou tam jen na rok neb na dvě leta, aby nabyli

zkušenosti, jiní žijí tam již dvacet a více let. V elegantním loubí nekonečné rue de Rivoli je na šatním jednom krámkě pověstný a známý již nadpis „Zde se mluví česky“. Zde pracuje a vydělává náš řádný a obětavý Hulek, outočiště a potěcha každého do Paříže přibývajícího Čecha, Hulek, který šel i pro Napoleona samého a kterého se zvláštní oblibou vyhledávají cestující Angličané. Nesmírnou příčinlivostí stal se zámožným a hodlá se za nějaký čas vrátiti do vlasti. Byli jsme u Hulka jednou sezváni k večeři, abychom výborný jeho sklep trochu prozkoumali. Staré a ohnivě burgundské vyvolalo brzy zpěv a české písně proudily se otevřenými okny k překvapenému sluchu těch, kteří právě náhodou ubírali se rue Saint-Honoré. Po málo dnech přinesl rozšířený Petit-Journal přípis „à Monsieur le redacteur en chef“, v němž se vysvětlovalo pomocí slovníku Bescherellova, jaká to byla as řeč, ve které se zpívalo. „C'est une langue douce et harmonieuse“ (je to řeč sladká a zvučná) a mluví ji Češi, „nom, qui se rend en français par Tchèques“. „Jediné slovo,“ praví dopisovatel Léon G***, „které z českého počíná se ujímati v Paříži, jest ‚pivo‘ = bière, a stálí hosté kavárny Saint-Roch, kteří umějí nápoje oceňovati, nežádají jich jiným slovem než ‚pivo‘.“ Také v kavárně té, odebírající velmi mnoho piva litoměřického, skví se na stěně bílý český lev v červeném poli.

Zde onde setkáš se ovšem náhodou s některým Čechem cestujícím v záležitostech obchodních nebo ze zábavy. V Théâtre Français oslovili nás podle nás sedící židé radostně po česku, ač bylo na tom, jak češtinu lámali, viděti, že v Čechách nejspíš zřídka se s češtinou obírají. Jednoho dne vycházel jsem právě z Louvru, an se přede mnou zastaví muž prostřední velikosti. „Maďar?“ táže se, „nebo Polák?“ — „Čech, umíte česky?“ — „Jakž bych neuměl, vždyť jsem Slovák!“ Přicházel přímo z Havany a hodlal na polské bojiště. Jindy zase šel jsem společně s jistým svým známým z Gobelínů ulicí Mouffetard. Před krámkem řeznickým stál majitel a pozoroval nás přicházející bedlivě. Sotva-

že nás zaslechl mluvit, hlásil se radostně slovem „rezník“ co poctivý Slováček.

V Paříži žije ještě jedna osoba, pošlá z krve české, neznající však ani slůvka více česky. Jest to komik a pierot Deburau, syn slavného pierota Jean Gaspard Deburaua (Dvořáka), přišedšího do Francie za divným osudem již pod Napoleonem Prvním. Otec Deburau byl nejoblíbenějším komikem pařížským, ano jím povstala kdys zvláštní epocha v dramatickém světě francouzském a nejprvnější spisovatelé psali jeho životopisy. Syn jeho Karel byl také dlouho okrasou divadla des Funambules; poněvadž však se divadlo to právě bořilo a jinam přenášelo, kočoval z počátku mého pobytu v Paříži po venkově a ve Fontainebleau četl jsem ohlášení jeho hry. Později přistěhoval se do arény na ostrově v Bois de Boulogne: dny byly deštivé a nejisté, a když konečně jednou se skutečně hráti mělo a já jsem do arény se odebral, nehrálo se zase proto, že nejistým počasím odstrašené obecnstvo se vůbec nedostavilo.

Že o nás Francouzové takto pramálo vědí, jest věc známa. Cestující musí vzpomínky na Čechy loviti jako vzácné perly z Otavy. Jediná osobnost česká v Paříži obrazně známá je hrabě Clam-Martinič. Fotografovanou jeho podobiznu našel jsem i v albech po bazarech vyložených. V jedné z četných pasáží četl jsem firmu U českého království nad závodem se zbožím skleným, a nadpisy „Exposition permanente“ — „Cristaux de Bohême“. Nejzajímavější mně byly některé řádky v katalogu konservatoáru „des arts et métiers“. Při vypočítávání větrných mlýnů je poznamenáno: „Mlýny větrné byly zavedeny do Francie a Anglie za válek křížáckých kolem roku 1040. Zdá se, že byly užívány v Čechách od roku 718 a že předcházely tam mlýny vodní.“ (Heringius: Tractatus de molendinis etc., vytištěno roku 1625.)

Na širší naši vlast, na Rakousko, připomíná mimo velký nadpis „Vyslanectví rakouské“ v rue de Grenelle-Saint-Germain ještě mnohé jiné, ač právě ne příliš unášející. Na Montmartru, z jehož výše je nejkrásnější výhlídka na

celou Paříž, vystavěli kvůli výhlídce té vysokou věž a nazvali ji Tour Solférino. Navštěvovatel obdrží lístek s vyobrazením věže a s akrostichem začínajícím: „Ton nom, Solférino, comme un écho de gloire —“ Opět Solférino, Magentu a jiná bojiště, na nichž Rakušané nebyli proti Francouzům vítěznými, vidíme na velkých, zčásti mistrně vyvedených starších a novějších obrazech versailleských. Jeden z nejstarších obrazů je *Prise de Prague* Novembre 1741, na němž Pražanky jsou v národním kroji — švábských vesničanek. — Nesmím zapomenout, že v nedalekém od Paříže Vincennu je jedna kavárna U Rakouska, jejíž držitelkami jsou tři Češky, sestry.

Jiných Slovanů je v Paříži mnoho. Přední spisovatelé ruští tráví ročně alespoň několik měsíců v Paříži a seznal jsem tu také výtečnou Markovičovou, maloruskou to Boženu Němcovou, jejíž krásné, pod pseudonymem Marko Vovčok psané povídky i českému obecenstvu známy jsou.

Poláků je ovšem velká většina, známo, že značná část emigrace v Paříži žije. Jen mládež jako by nyní byla vymřela. Poláci mají tu své spolky, školy, ano i knihovnu přes sto tisíc svazků počítající. Knihovna ale byla zavřena, ouřadníci její nebyli v Paříži, — „šli se bít“.

Na slovanskou stolicí vysokých škol pařížských zasedl po básníku Mickiewiczovi básník Chodźko, přítel Mickiewiczův od dětinství. Jeho přednášky jsou velmi zajímavé, svědčící o nejdůkladnějších vědomostech filologických, jakož vůbec o vzdělanosti co nejvšestrannější. Je dobrý znatel literatury české a slyšel jsem ho přednáseti důkladně o pracích našeho Erbena v oboru slovanského bájesloví. Citoval všechny práce jeho i po almanazích a časopisech roztroušené. V Chodźkových přednáškách a v jeho slovansky hostinném domě strávil jsem chvíle co nejpríjemnější.

Poláci mají i zvláštní své restauranty v Paříži, kde možno dostat také národní „krupnik, chłodnik, barszcz a zrazy z kaszą“. Do hostinců těch chodí nejen páni, ale i elegantní dámy, a možno tu nalézt osobnosti velezajímavé. Ovšem je zde velmi příjemno, že se slyší pouze hovor slovanský.

Jeden hostinec polský je v rue Villedo. Navštívil jsem jej, a právě když jsem se společníkem svým zase vycházel, potkali jsme ve dveřích dámu vysokou a příjemného vzezření, již společník můj uctivě pozdravil. Byla to ušlechtilá Polka, na níž byla vlast vyžádala také oběť přebolestnou, totiž ženicha jejího. Bylť jím Šimon Konarski, utracený roku 1837.

IX

Divadla

Třicet divadel a každým dnem dosti obecenstva v nich svědčí dostatečně o zálibě všeobecné. Paříž bez divadel není Paříž více, bez divadel nesměl by býti nikdy večer, nýbrž hned pozdní noc, sic by nevěděl ani obyvatel Tuilerií ani dělník z předměstí St. Antoine, co začít s časem od oběda po jednu hodinu v noci.

Herec byl tu záhy ctěn. Již Molièrovi psali páteři františkáni: „Máme tu čest, býti Vašimi sousedy,“ když chtěli — peněžitou podporu od něho. Ano, daň, jaká divadlům uložena byla ve prospěch chudých, vynášela překvapující sumy. Obliba v divadle rozšířila se ve všech vrstvách hlavně od roku 1793, pod Directoirem, s oblibou rostla pak zároveň divadla až k nynější velkoleposti své. Předtím sídleli a hráli umělci, později nejslavnější, v divadlech malých, neouhledných, schovaných leckde ve dvorech odlehlých domů nebo třeba v leckteré butyce. Nesmrtelná Adrienne Lecouvreur hrála ještě mladistvá v domě jistého kupce v ulici Férou. Poměry ty umění snižující náhle zvráceny jsou Napoleonem Prvním, velkým milovníkem umění dramatického, jenž po jednom provedení tragédie Cinna zvolal: „Z velkého Corneilla byl bych učinil prvního svého ministra!“ A Cinna skrýval přece za slovy dvornými a lichotivými plán na zavraždění Augusta! Napoleon postavil dobrým taktem Théâtre Français, „le théâtre de l'Empereur“, na první místo mezi divadly, před samu Velkou operu.

Napoleon vydal zvláštní dekret o divadelních záležitostech. První článek zněl: „Žádné divadlo nesmí se v Paříži zřídit bez našeho svolení zvláštního, ministr vnitřních záležitostí podá nám vždy zprávu.“ Týž ministr určoval i repertoár divadla Français, Opery a Opéry Comique, a žádné jiné divadlo nesmělo zasahovati do repertoáru toho bez zvláštního poplatku a bez svolení ministrova. Ministr určoval všem divadlům druh her, z něhož vybočiti nesměla. Dekretem tím určovala se i divadla na venkově. Ve větších městech směla být jen dvě, v menších jen jedno.

Théâtre Français bylo věnováno veselohře a truchlohře, ve veselohře smělo s ním závoditi jen divadlo císařovno, umístěné v Odéonu. Velká opera (Académie impériale de musique), věnovaná vůbec zpěvu a tanci, měla výhradní právo na velké balety a plesy maškarní, l'Opéra Comique dávala veselohry nebo činohry propletené kuplety, písněmi, jakož i vytržené kusy z děl větších, l'Opéra Buffa byla jaksí pouhým *doplňkem* poslednějšiho divadla a provozovala jen překlady z italského. „Žádná árie, romance neb hudební kus, provozovaný v Opeře nebo v Opéra Comique, nesmí se bez povolení majitele nebo skladatele přenést na divadlo jiné, leda se změnami v průvodu, a to teprve pět let po jejich prvním provedení na divadlech jmenovaných.“

Ostatní divadla byla postavena do druhé řady a každému naznačeno v repertoáru, že se smějí v něm zpívati jen nápěvy známé. Théâtre du Vaudeville byl určen pro menší kusy, des Variétés pro malé kusy druhu veselého, vážené ze života rybářského nebo vesnického, de la Porte-Saint-Martin pro melodramata a velký „spectacle“, dále pro balet nižší, de la Gaîté a l'Ambigu Comique pro pantomimy všeho druhu bez baletu a pro arlekynády, des Variétés étrangères pro překlady.

Časem svým se to vše změnilo. Opéra Buffa vzrostla na známou operu italskou a provozovaly se v ní skladby Mozartovy, Rossiniho, Verdiho, Belliniho, Donizettiho, Mercadante atd. V Odéonu se hraje více truchloher než v Théâtre Français, z něho vyšly slavné síly a přestěhovaly

se do divadla poslednějšího, v něm má Shakespeare, ovšem zpařížovatělý Shakespeare, jediný stánek svůj. Divadlo des Variétés étrangères již dávno zašlo, překlady se ale provozují na divadlech rozmanitých. Opéra Comique dává i opery velké i balety, Théâtre Français provozuje i veselohry jednotlivé, le Vaudeville a le Gymnase mají veselohry a činohry velké.

Od roku 1807 povstalo mnoho divadel, některá zase zašla, jiná se přeměnila a přeměňují. Théâtre Lyrique provozuje hlavně díla francouzských mistrů operních, nevylučuje ale také Glucka, Webra, Mozarta. Offenbachovy Bouffes Parisiens roznesly po Evropě nový druh lehkých a veselých operetek, v Paříži samé nesmírně oblíbených. O Kolíňanu Offenbachovi praví Pařížan: „Monsieur Offenbach je Halévym, Auberem, Rossinim, Verdim této velké opery v malém.“

Za doby Restaurace povstalo divadlo le Gymnase. Dlouhou dobu drželo se hlavně smlouvou učiněnou se Scribem, jenž za doživotní plat 6000 franků uvázal se, že nebude psát leč pro Gymnase, vyjímaje jediné Théâtre Français a Velkou operu. Tantiémy, honoráry atd. vynesly mu tolik, že sobě koupil v Séricourtu statek. Na obydlí své dal tam nadpis: „Divadlo zaplatilo sídlo to venkovské; vám, kteří jdete kolem, díky moje, — možná, že jsem vám je dlužen!“

Tragédie je ve Francii nyní na stupni nízkém, alespoň o tragédích francouzských platí, co řekla Sandová vůbec: „Francouzové jsou všichni komedianti, nejslabší z nich ale hrajou komedii.“ Vlna se zřítíla právě dolů a s ní sklouzla tragédie; snad že ji vynesou budoucí vlna zase do výše, snad výš než jindy, prozatím ale se zdá, že je pochována spolu v kryptě Rachelčině. Pod císařstvím nynějším stane se povznesení ale sotva, tomu se nedaří v žádném oboru umění valně, ni ve výtvarném, ni hudebním, ni dramatickém.

Zde onde jest ovšem některý herec lepší, jakoby solidní zbytek staré školy, je jich však málo, a právě nyní s největším napnutím sleduje Théâtre Français pokroky slečny

Agarovy, v níž vidí Rachelku novou. Slavné doby literárního parteru z Café Procope pominuly dávno, umění se přestěhovalo kdys k pierotům na boulevard du Temple; ale ani tam není více, a k době, ve které Jules Janin řekl, že alespoň pierot Deburau ve Funambulech osvědčuje herecké umění, dívají se zase toužebně kritikové novější.

Jak praveno, zde onde nalezá se dobrá síla pro činohru, ale jen zřídka, a nalezneš-li ji, je právě třeba zase v divadélku učmoudlém a chudičkém, na příklad monsieur Gobert v Beaumarchais, ve kterém je osvětlení věcí zcela vedlejší, hřmotu a hluku mezi hrou nazbyt, kde se v meziaktí prodávají likéry a jiné věci s uměním těsně souvisící, kde je fauteuil za dva franky, kde je také, aby vůbec byly, osm lóží tak velkých, že se do nich vejdou až tři osoby, a ve kterém se dává „Richard-Lenoir“, kterýž titulní hrdina dostává se do poetického nadšení nad tím, že dovedl udělat dobrý kanafas.

Tragédie přísná vůbec se jaksi Francouzům nehodí. Victor Hugo učinil průlom škole romantické, jeho Cromwell, a zvláště předmluva k němu způsobily revoluci. Nyní ale dřímá i škola ta romantická, ovšem že hlavně za příčinami politickými, a zbyl z ní leda výsledek arci důležitý, že šťastnou odvážností svou „vlili romantikové čerstvou krev do starých žil frančtiny“. Že za takých okolností Shakespeare zvláště u Francouzů není příliš oblíben, jest jisto, on je jim příliš vážný a důmyslný; dávají některé hry jeho sice, jakoby k uvarování světové pomluvy, podívají se i na ně, pokrčí pak ale rameny a odcházejí s úsměvem. Prapodivně musí se Pařížanům Shakespeare upravovat, aby alespoň poněkud obstál. Viděl jsem v Odéonu, jediném to divadle Shakespeareovi přístupném, takto upraveného Macbetha, na němž pracovali mnozí výtečníci, Macbetha, ježž napsal v 5 aktech a 7 tabl. M. Jules Lacroix, k němuž udělal hudbu M. Ancessy, dekorace M. Lechevallier, kostýmy M. Gaildrau, stroje M. Paulauqui. Kdyby nebylo těch strojů, toho Banquova ducha, — nebohý Shakespeare! Duchové jsou všemocní, jimi působí Shakespeare v Paříži

jedině, což dokázal pan Alphonse Vieillard de Boismartin zvláštní brožurou duchovou, *Macbeth à l'Odéon, étude spirite*. Shakespeare jest jen v koutku, právě tam, kam ho namaloval Ingres pro sbírku luxemburskou, zcela dole pod Parnasem, daleko za básníky francouzskými.

Nepoměrně šťastnější jest veselohra, zakořeněná hluboce ve společenské půdě francouzské, kypřená věčnými změnami, zalívaná pohyblivou, osvěžující francouzskou krví, zahříváná jasnou francouzskou myslí. Co do původních novinek není ovšem právě nyní velká žeň, přece se však objeví dosti často něco duchaplného, což nastupuje pak další pouť po Evropě se štěstím rovněž často nestejným; menších her, kusů jednoaktových, vaudevillů atd. je ale vždy hojnost. Tyto jsou v jednotlivých divadlech věci hlavní, v jiných důležitým přídatkem, an jediný kus málokdy celý večer — počínaje od šesti zvečera třeba po hodinu s půlnoci — vyplňuje; pětiaktová činohra, tříaktová veselohra a někdy ještě něco menšího bývají na programu jediného večera.

Divadelní ředitelé vyhýbají se novým kusům opatrně, kvůli velkým honorárům a značným tantiémám. „V jistém ohledu mají pravdu,“ běduje spisovatel. „Při starém kuse, napolo zapomenutém, naloží něco peněz na vyšperkování stroji a dekoracemi, a ušetří honoráru a tantiém za kusy nové, ku kterým by také tolik šperku přidati musili, *aby lákaly*.“ Ve Francii napočítalo se šest set žijících dramatických spisovatelů, kteří většinou a beznadějně čekají na provedení svých her. Jen málokdy pronikne některý ku slávě, vlastně k penězům, jako na příklad spisovatel povrchní kouzelné hry *Rothomago*, dávané nescíslněkráté v divadle du Châtelet. Do června měl z Rothomaga sto tisíc franků.

Z výše jednotlivých divadel vlají prápory s nápisy, co se hraje v nich bez přestávky, — „Tous le soir *La Poissarde*“. Kouzelná hra *Les pilules du Diable* dávala se před desíti lety tisíckráté po sobě; nyní se opakuje opět a opět a vždy při plném domě. Vystřídát se denně v Paříži třicet tisíc

cizinců, i venkovan francouzský navštíví divadlo, neboť přes dvě stě divadel vzdělává oblibu umění dramatického po venkově.

Velká opera pařížská, která nyní obdrží nové a přenádherné obydlí, může pro zpěvohru a vyšší balet ovšem mnoho udělat, velké příjmy denní a 800 000 franků roční subvence umožňují věci zase velké. Pražák, který vidí při největší opeře nanejvýš čtyřicet chóristů a dvacet tanečníků a tanečnic, musí obdivovat množství, jaké se na jevišti Velké opery rozvinuje na příklad v *Němé z Portici* nebo v baletu u nás také známém *Willis*. Dekorace jsou čarovně krásné, stroje pracují co nejprecisněji. Avšak i v jiných divadlech, kde se dávají kusy větší, rozvinuje se též náklad. Nejvíce hledí se k tak zvaným „féeriím“, čarodějným to fraškám.

Féerie oplývají hojným humorem, v nich se vrší onen vtipný a komický nesmysl, který sama ze sebe se těší. Nápady jsou co nejkudrnatější a steré stroje jim napomáhají. Překvapení stíhá překvapení, vše je na jevišti oživeno. Dalekohled fackuje každého nepovolaného diváka, milní sloup uchopí myslivcovu pušku a vystřelí ji; neviditelné ruce nalívají hercům klobouky, pak vyletí tyto za chvíli jako pták nahoru do sufit a zase po chvíli následuje paruka. Herec je v nesnázi, kam by důležitou písemnost schoval, v rozhodném okamžiku však má šťastný nápad a strčí ji do břicha, ku kterému má upravená dvířka jako u kamen. Učenec chce v studijním svém pokoji, v němž je síla anatomických zvláštností, čísti, rozžže tedy svíci a usedne; náhle roste svíce do výše, až dva sáhy jemu nad hlavu; svíce se zkrátí, vtom však jde zase sedadlo i s učencem do výše; sedadlo se rozpoltí, jedna polovice klesá, z druhé se stala šibenice, na níž učenec visí; mezi tím se pohybují všechny kostry vůkol a provádí svoje reje. V Rothomagu je maškarní tah nejpestřejšího druhu, obři se scvrkají na trpaslíky, trpaslíci vzrůstají na obry; vůkolní skály vysoké obdržují náhle obličej, ruce a nohy a táhnou pomalu přes jeviště; když zacházejí, je tu již krajina jiná. V tétěž féerii klesá zne-

náhla hlavní dekorace zadní, celá krajina zavírá se jako piksla, a opět je tu jiná, ještě krásnější a poetičtější než dřívější. Výteční gymnastikové napomáhají výjevům čarodějným, aby klamivost byla ještě větší.

Největší nesmysly jsou ale ve starším již kuse *Les pilules du Diable*, jehož jednotlivých částí použito později ku komickým baletům. Gymnastikové vyskakují ze všech koutů a předmětů, z malých kamínek, soudků, osudí a zase v nich mizí, balkóny sestupují s milenci z domů dolů atd. atd. Jednomu z herců ulítnou zrzavé jeho vlasy. Jde tedy k bradoholiči a vlásenkáři, nad jehož krámem obrovská břitva druh živnosti naznačuje, a žádá ho, by mu pomohl. Vlášenkář je ochoten, a aby dokázal výtečnost svého zboží, pomaže mastičkou dřevěnou palicí, z níž také hned vlasy nejohnivější červené barvy vzrůstají. Holohlavý strčí radostí několik prstů do masti a vytáhne je porostlé zrzavým vlásem. V ouzkosti veběhne za vlásenkářem do krámu, když se ale zase vrací, sekne břitva po něm, utne mu hlavu, to ale neškodí — trup běží dál! — Jiný nesmysl: Otec a syn zasednou do železničního vagónu. Sotva se byla dvířka za nimi zavřela, hne se vlak, vagón s otcem a synem zůstane ale stát a rozletí se se strašným hřmotem. Po chvílce padají z výše jednotlivé oudy roztrženého otce; pes, běžící jevištěm, uchopí levici a odnese ji. Syn ale se objeví rozpláclý nahoře na zdi. Chtějí ho sundat a přistaví žebřík; když však dolezou až k němu, zmizí postava a objeví se as o sáh dál, což se opakuje vícekrát, až konečně dostanou syna skutečně dolů, zdravého a veselého. Po proměně nalezáme syna v bytu jeho, chystá se k obědu a mezitím žaluje pro ztrátu svého otce, jehož roztrhané oudy jsou v nůši po straně stojící. I vzpomene sobě, že by snad oudy zase v celého otce sestaviti mohl, a pokusí se také o to. Nejdříve opře nohy o stěnu, na nohy dá trup, a když konečně hlavu nasadí, obživne tělo a otec objímá syna. Všechn ten klam provádí se co nej-mistrněji, takže i napnutý pozorovatel nenajde výsvětlivky. Otec a syn zasednou k obědu. Při polívce nepozoruje ještě otec, že mu schází ruka, teprv když chce maso krájet, počne

bědovat. Vtom však běží zase onen pes přes jeviště a nese v tlamě ruku; syn se za ním rozběhne, dobude ruky, přiloží ji k otcovu ramenu a — otec je zase celý. Ku konci *Pilulek ďáblových* je velký balet, v němž mimo dorostlé tanečníky a tanečnice vystupuje také *sto dětí*, malých, menších a nejmenších, kterýmž se ještě cukrlátko do ruky strčí, jen aby na jevišti neplakaly.

Féerii užívá se ovšem někdy také ku hrám tendenčním. V divadle Palais Royal viděl jsem hru *Folambo*, satiru to na tehdy vyšlý román *Salambo*. Předcházelo několik kusů jednoaktových dosti dvojsmyslného druhu, veselohry a vaudevilly, při nichž dobré kuplety a tlučení pěstí do žaludku byly nejsilnější stránkou. Před *Folambo* začli se náhle dva pánové na „balconu“ hádat. Když se byli již chvílku k ustrnutí obecenstva hlasitě pohádali, napomíná je dáma, na protější straně divadla v lóži umístěná, k míru. Přes hlavy parterního obecenstva rozpřede se rozmluva, z níž se dozvídáme, že dáma v lóži je starší sestra nešťastné *Folambo*. Pánové a dáma jsou ovšem herci a rozmluva jejich již scéna kusu. Dáma mluví také ještě hercům na jevišti do dialogu. Akty jsou vždy as pět minut dlouhé, rozmluvy meziaktní ale delší. Nakonec zajde si dáma na jeviště, aby v moderním obleku svém vykoupila sestru mladší, oděnou v kroji starobyle orientálním.

Pařížská *klaka*, kdož by byl již o ní neslyšel, nečetl. Veřejný, uplacený soud, stojící mnoho peněz za to, že sobě ho nikdo nevšímá. Hanba obecenstva, hanba umělců! Obecenstvo jako by bylo již ztratilo vlastního úsudku, to vzdělané, duchaplné, vtipné obecenstvo pařížské. Pochvala byla kdys čestným vyznamenáním, nyní je věcí lhostejnou, ano protivnou, může, ano musí se koupit. Tam nahoře na balkónu, v lóžích prvního pořadí, v křeslech popředních sedí lidé v soudu svém samostatní; úsudku svého ale neprojevují, herec pracující přece k výsledku okamžitému neobdrží od nich nejmenší pochvaly. Herec aby byl diplomatem, jenž soudí dle maličností, dle proudu větru a vzdu-

chu. Pochvaly dostane ovšem dost, ta ho ale nemůže potěšiti, neboť ví již napřed, po kterém slově, po které větě potlesk začne, a když ho vítají vstupujícího nebo vyvolají po scéně, počítá, mnoho-li ho to franků stálo.

Než kus nový nebo obnovený na jeviště se dostane, je již i pro klakéry zřízen. Právě tak jako se určují dekorace, jak se rozdávají úlohy, jak se upravuje scéna a odbývají zkoušky, musí se určit také úloha klace, musí i komandant klaky být přítomen zkouškám. Spisovatel a ředitel určují, kdy má přijít potlesk slovům, herci, kdy hře. Herci nemožou se zbavit klaky, a přece jí opovrhují co nejdůkladněji. V prvních divadlech nikdy, v menších málokdy napadne herce, aby se k pokloně za potlesk snížil, jenom baletnice děkuje se, ovšem méně za uznání než pro to, aby pěknou poklonu ukázala a zřetel obecnstva více k sobě poutala. „Les Romains“, jak klakéry také nazývají, jsou prozatím neodstranitelným zlem. Již vícekrát se zkusilo vítězství, vždy následovala porážka. Roku 1853 byla odstraněna, po čtrnácti dnech užívala ale již dřívější moci zase. Loňského roku, při prvním provozování veselohry *Nos intimes*, jež se co Mnoho přátel naše škoda českému obecnstvu tak líbila, strhla se revoluce proti klace; obecnstvo chtělo jednou konečně samo rozhodnout nad kusem. Strhla se pravá rvačka, policie zakročila, vyhodila klakéry — a druhého dne tam seděli zas. Není nic platno, „les entrepreneurs de succès dramatiques“ vyjednávají nadál s ředitelstvy, že dodají tolik a tolik tleskačů. Ředitelství platí obyčejně vstupními lístky, jež klakéři za lacinější peníz dále prodávají, herci ale platí hotově, třeba tři sta franků měsíčně.

Cizinec, ouzkostlivě se všeho potlesku zdržující, aby neplatil sám za klakéra, pozná tohoto brzy. Klaka roztahuje se uprostřed parteru, pod samým lustrem, kde se stává nejnápadnější. Zde tvoří shluknuta mocný střed voje, jehož křídla a přední stráže rozvětvují se až nahoru na poslední galerie. Dole sedí mistr a velitel, „chef de la Claque“, od něhož vycházejí všechna znamení. Dříve byla také klaka

nepřátelská, která při jistých místech a jistým hercům syčela, nyní je již jen klaka pochvalná.

Zevnějšek klakérů, ano i jejich mimoklakérský stav řídí se podle stupně divadla. V Théâtre Français sedí lidé, kteréž poměrně nazvati možno eleganty. S rukou jejich rukavičky nesejdou ani na okamžik, ani při nejnamáhavější práci. Elegantní lorňony divadelní jsou jejich štítem, jimi prohlížejí sobě obecenstvo, ano koketují i s nádhernými dámami. Chování jejich je vůbec velmi nenucené, při zahrávání sobě na prosté diváky neujde jim ale přece ani nejnepatrnější znamení vůdcovo.

Vlastní bezohlednou nestydatost lze však teprve nalézt v divadlech stupně středního. Již před počátkem hry, před sejitím se obecenstva, naznačuje červená stužka, přetažená přes celou řadu sedadel nebo obvázaná kolem sedadla, místo, kde se klakér uvelebí. Zde pracují obyčejně prostí řemeslníci, kteří za dva franky k večeru ze šatnice své sváteční kabát vyndají, v divadle se velmi dobře baví a zpracovanými rukama svými výdatný hřmot dělají. Lehko lze rozeznat začátečníka od zkušenějšího, onen neví, kam má dříve hledět, zdaž na jeviště či na vůdce, tento nehledí již vůbec nikam. Vůdce tu sedí s novinami v ruce, studuje obyčejně divadelní časopisy. Náhle pustí široce roztažený časopis do klínu, hřmotné „haha!“ vyletí mu z úst, ruce počnou tleskat, hlava se vrtí sem tam, oči přelétají galerie, neusnula-li tam nahoře některá hlava drahá. Káravě, zlobivě pohlíží tam, kde se málo tleská. Vůdce začne potlesk, tlupa hromuje, vůdce ustane první a hřmot se rozbíhá v jednotlivé, opozdžené zaplácnutí. Ono „haha“ je znamením pro vůkolní, padající časopis pro galerie.

Ani divadla předměstská, kde sedí ouvrier se ženou a dětmi svými, nejsou prosta klakérské bídy. Zde je ovšem klaka oděna v národní blůzu.

Podívali jsme se dobře na počátek hry, jenž není v žádném divadle zcela určitý, kvůli čemuž pilně tedy studovati třeba nárožní ohlášení. Nyní pospícháme do zvoleného

divadla. Zdaleka již vidíme, že před divadlem stojí dlouhý, ouzký pruh lidí. Je to známé „faire queue“. Kde jsou kasy uvnitř budovy (leckde jdou také jako krámk na ulici), jsou k zachování pořádku, četnictvem a policejními strážníky střeženého, upravena dřevěná nebo železná zábradlí, mezi nimiž obecnostvo znenáhla po dvou postupuje. Avšak zábradlí to nestačí, lidé se seřadují po dvou ještě na konci jeho, vždy dál a dále, až na ulici a daleko podél domů sousedních. Čekají pokojně, jeden nepřechází druhého, vlastně nesmí přecházeti.

Zapomněli jsme sobě v denní divadelní kanceláři koupiti nějaký „billet de location“, stojící ovšem o nějaký frank více, pojišťující ale místo. Poblíž divadla je krám likérnický, tam snad obdržíme ještě nějaké slušné místo, neboť víme již, že držitel krámu toho mívá vstupní lístky, jež obdrží buď na vlastní risiko své přímo od ředitele, buď od klakérů, jejichž platem bývají. Likérník ukazuje pěkně vypracovaný plán divadla, každé místečko je tu plasticky vyznačeno, pro nás nehodí se ale ani jediné; ani jediné tu více „numéro de face“, jen zde onde nějaké „de coté“. Takové postranní sedadlo má ale často nepříjemnosti své, bývá přilípnuto zrovna na stěně pod přízemními lóžemi v ouzké, ku křeslům a jiným číslovaným sedadlům vedoucí uličce; když se sedadlo to odevře, je ulička zavřena a majitel sedadla musí stokrát před počátkem a v meziaktí vstávat. Dámy by s kρινolínami vůbec ani neprošly, dámy ale také, v lepších alespoň divadlech, nepřicházejí do přízemí.

Na galerie nechceme, a nezbývá tedy leč se připojiti ku čekajícím a vytrvati, nezbude-li na nás nějaké místo ze „stalles d'amphithéâtre“ za přízemím. Queue, mezitím co jsme se u likérníka zdrželi, značně nepřiostlo, máme tedy ještě dosti času, abychom sobě koupili výtisk hry, která se dnes provozuje. Vedle mnohých divadel jsou krámy kněhkupecké, zanášející se hlavně s prodejem vytištěných her. Jedna kniha stojí obyčejně frank, je ale také uspořádáno vydání celé řady her vždy se doplňující, z kterého lze dostat za dvacet centimů hru třeba pětiaktovou. Tento Ma-

gasin théâtral illustré je navzdor láci své velmi pěkně a v příjemném kvartu vydán a zpředu přidává vždy některou ilustrovanou scénu z kusu.

Vycházíme z kněhkupectví s textem v ruce, což hned přiláká několik úslužných nepovolaných, kteří nabízejí vstupní lístky — na nejhorší místa dráž. Raději vyčkáme s ostatními v queue, nejspíš že na nás přece dojde. Připravené peníze držíme již v ruce, abychom se „au bureau“ dlouho nezdrželi.

Konečně máme lístek do přízemí v ruce a běžíme po stupních do výše. Podáváme biletérce vstupenku. Biletérka je stará dáma v čepci, ráz ostrého jejího obličeje nepřipouští ani nejmenší pochybnosti, že je to až ku dveřům pařížského parteru zahnaná dcerka národa po celém světě roztroušeného. Zastavuje nám cestu poznavši cizince. Nazdařbůh spustí německy: „Ich bitte um ein Trinkgeld.“

„Proč a zač?“ tážeme se.

„Za dobré místo nějaké.“

„Beztoho již žádné nebude, ze špatných sobě sami vyhledáme nejlepší!“

„To nemohu připustit, v tom leží můj kšeft!“ počne již napolo v křiku. Abychom se špinavé dotíravosti té zprostiti, obětujem několik sous; židovka pohrdlivě se na ně podívá, vstrčí vzdor pohrdání do kapsy, odevře dvéře a — nechá nás, abychom sami vyhledali sobě místo. Tmavý parter je naplněn, jen stěží najdeme konečně sedadlo. V pařížských divadlech, jakož i na všech jiných místech veřejných, jsou sedadla pro veškeré obecenstvo; nikdo nestojí.

Partery jsou skoro všude tmavy, neboť nejsou nad nimi pouze lóže jako u nás, nýbrž i „balcon“, rozsáhlá to první galerie, upravená před lóžemi prvního pořadí. Kde je parter užší, bývají za ním ještě malé lóže, „les baignoires“. Takto jdou lóže obyčejně tři poschodí vysoko, i po straně poslední galerie jsou ještě lóže pro obecenstvo (jako na příklad v Palais Royal). Lóže pro divadelní členy jsou někdy až za oponou na jevišti samém.

Tři pádné rány, znějící, jako by někdo za oponou notným

kyjem do dřevěného stolu tloukl, dávají znamení, že se již počne. Nahoře na balkónu svlíká nějaký bodrý venkovan kabát a má při parnu tom následovníky; dole v orchestru zanotuje ledabylá hudba. Mezi tím vykřikují prodavači a prodavačky divadelní časopisy, jichž je denně vycházejících síla, L'Entr'acte, Gazette des étrangers, Figaro-Programme, L'Orchestre atd. Přinášejí nejpikantnější zprávy denní, novinky a kritiky divadelní, literární, o malbě, sochařství, historické články o divadle, krátké arabesky z divadelního života, program her *všech* divadel pařížských pro týž večer a inzerty. Opona se zdvihá, hudba umlká, ale ne nadlouho; neboť Pařížan libuje sobě v melodramatickém provádění všech vynikajících scén, ve veselohře i v tragédii.

Akt je dohrán, vyjdeme z parného vzduchu ven. Vyšedše obdržíme na dvou místech contremarky co vstupenky zpáteční, kontrola je tedy na biletéry i obecenstvo dvojí. Již se tu zase přibližuje úslužná osoba, která se nabízí, že odkoupí za levnější cenu lístky naše. Kdybychom chtěli je prodat, můžeme ještě na druhý či třetí kus do jiného divadla, kde opět zpáteční vstupenky od někoho obdržeti lze. My ale vytrváme a zajdem do divadelní kavárny, jakáž se při každém divadle nalezá. Meziaktí je dosti dlouhé, lze vypít sklenici piva, vykouřit cigareto, prostudovat zde vyvěšené fotografie herců divadla toho; konečně zazní nad námi zvonek a pohodlně se ubíráme dovnitř ku svému sedadlu, jež jsme sobě pojistili dle pařížského způsobu obvázaným kolem něho kapesním šátkem.

Projděm se na boulevard Strasbourg. Zde máme stále jedno café-chantant, před nímž plynové plameny, v rozličné květiny sestavené, ohnivým písmem zvěstují představení „zcela zvláštní“. Plynové roury jsou ovšem ze železa a trvanlivé, oznamují tedy každého dne něco „zcela zvláštního“. O několik kroků dále však již tentýž plamenný zjev nad širokým vchodem do domu. Je již večer, při plynu čte se ale oznamní cedule pohodlně a vidíme, že stojíme před divadlem. Jizba dosti prostranná je dřevěnými zábrad-

lími oddělena na uličky pro známé již „faire queue“; zábradlí je ale mnohem nižší než jinde, je zde jakoby pro děti upraveno. Oznamní cedule má celou řadu her naznačenu, veselohry a vaudevilly, komické scény a velký balet. I vejdemo tedy dovnitř, položíme u kasy frank a poukážou nás o několik stupínek výš. Jizba, do které jsme vkročili — sálem nemůže se nazvat — ,jest zcela slabě osvětlena; je to podlouhlý čtverhran, půda má silný svah k jevišti. Zcela vzadu, a tedy nejvýš jsou jednoduché lavice dřevěné pro diváky, dále stojí lavice potažené koží, vpředu pak již potažené aksamitem, poněkud již ošumělým. Za svůj frank dostali jsme se dosti kupředu. Opona je z jednoduchého bílého plátna, pomalovaného posvícenskými květy; vlevo od jeviště stojí místo celého orchestru piano. Není ještě počátek, můžeme se tedy rozhlídnout po obecenstvu. Není ho právě mnoho, na ceduli jsme ale byli čtli, že se tu hraje denně dvakrát. Děti jsou u značné většině, také jsou zde ale dorostlí a starší, kteří nepřišli jen co průvodcové dětí. Nejživěji je na místech posledních, kde se policejní strážník baví se služkami. Konečně slyšíme znamení k počátku, pianista počíná dosti zběhle mlátit do klávesů; je nám, jako bychom měli jednoho ze sterých pianistů pražských před sebou, již hrají po hostincích a někdy všechno zahrají, aniž by jediné noty znali. Opona se povznese, dekorací je krajina; z nevysoké kulisy vystupuje mužík táhnoucí nohy za sebou, vyzdvihne pravou ruku do výše, přiloží levou k srdci, obrátí tlustou hlavu s nehybným okem k obecenstvu, pianista zahraje několik úvodních taktů, a — ze sufit nad mužíkem odzpěvuje nějaký hlas kuplet. Čtenáři uhodli již, že jsme v divadle marionetním, že vidíme pimprlata většího druhu. A marionety ty vyvádí skutečně všechno, co oznamní cedule slibovala, veselohry, vaudevilly i „velký“ balet. Jsou to zábavy pro děti o málo větší, než ty jsou, které se tak rozkošně baví v Elysejských polích, před kašpárskými divadly, jichž pro věky určený repertoár oznamuje Arlequin gastronome, Pierrot en Afrique, Le Chat de mère Michel a Robinson. —

Paříž v kostelích

Zvláště velkých a krásných kostelů nemá Paříž právě mnoho, a největší a nejkrásnější vypadají tak, jak by nejen katolicismus, ale vůbec náboženství křesťanské bylo v nich jen nájmem. Madeleine a Panteon hodily by se právě tak dobře někam do staré Atiky jako do Paříže, kde mocná kněžská strana rozmnožovati se snaží přísný cit náboženský. Již zevnějšek jejich činí dojem na nás, byzantinskému, gotickému a renesančnímu slohu církevnímu navyklé, jako by Pařížan měl na nich nechat nadpis, jaký měly v době revoluce: „Republika francouzská uznává, že jest jedna bytost nejvyšší, a věří v nesmrtelnost duše.“

Kdo viděl bavorskou Walhallu u Řezna, může sobě znázorniti Madeleinu, v dějepisu francouzském tak často jmenovanou; kostel tento, svatě Maří Magdaléně zasvěcený, vypadá, povznášejíc se na stupňovaném podstavci, jako Walhalla větší, avšak vyvedená slohem korintickým, kdežto na této vidíme sloh dórický. Revoluce zastavila její stavbu, však již Napoleon I. ujal se jí opět a určil ji za chrám slávy; nápis udal jí: „L'Empereur Napoléon aux soldats de la grande armée“. Vyšlý dekret určoval, že ve dny bitev slavkovské a jenaské má tu býti osvětlení, koncert, oslavní řeč a ódy na padlé hrdiny. „Zapovězeno jest zmíniti se při tom o císaři.“

Nad obrovským Panteonem, o nějž se stát a církev stále soudí, skví se posud nápis „Aux grands hommes la patrie reconnaissante“ (velkým mužům vděčná vlast), ač Napoleon nynější roku 1851 Panteon opět kostelem svatě Jenovefy učinil. Pařížský Konvent byl nadpis uvedený dal na budovu, určenou za chrám oslavy, rok 1822 jej odstranil, revoluce červencová zase umístila. Nad vchodem obrazí krásné reliéfy slávu francouzského císařství; uvnitř budovy, v podobě řeckého kříže se povznášející, strmí vysoké, nahé pilíře, na nichž skvěla se kdys jména bojovníků červenco-

vých, — nyní jsou tabulky i jmena zakryta. V oslavní kryptě byl první uložen Mirabeau, vedle něho vzteklý jakobín Marat, zavražděný blondýnou Charlotte Corday. Konvent však je oba odstranil, prvnější dán na Père-Lachaise, ostatky druhého vmetány jsou — do kanálu. Pomníky dány jsou tu Voltairovi, „básníku, historiku, filosofovi, jenž učil lidského ducha volnosti a náboženské snášenlivosti“, a Rousseauovi, „muži přirozenosti a pravdy“. Roku 1848 byl Panteon hlavním táborem povstalců.

Slavné muže pohřbívá Paříž i nyní někdy ještě v kostelích; Horace Vernet uložen v kostele Saint-Germain des Près.

Četné kněžstvo — vždy po několika krocích potkáš v Paříži některého kněze v nápadnějším kroji, s dlouhým černým talárem a kulatým nízkým kloboukem, jehož široká střecha po stranách vyhrnuta jest do výše, — četné kněžstvo dává sobě v „nekatoličtější“ říši velkou práci, aby upoutalo k sobě veškeré třídy obecnstva. Zvláště pilně zanáší se vychováváním mládeže a slyšel jsem jednotlivé školy, kněžími řízené, chváliti. Avšak také o odrostlé stará se, sbírajíc je v četné spolky, z nichž nevyklučuje ani frivolní vojsko, působící ve spolecích jednotlivých většinu. Jeptišky shromažďují kolem sebe mnoho služebných děvčat, s nimiž se v nedělní a sváteční odpůldne v zahradě neb uzavřené místnosti baví, modlí a je poučují. Ano pravilo se mně, že jednotlivé spolky mají v držení svém velké domy, v nichž se za laciný peníz pronajímají byty členům spolku, nejvíce dělníkům. Bohatství církve francouzské je veliké, jmění známého spolku sv. Vincence de Paula vzrostlo prý již báječně vysoko.

Povrchnosti, zevnějškosti a lehkomyšlnosti pařížské musí se ovšem učiniti koncese mnohé. Jakkoli je kněžstvo váženo, nestává se přece, aby kněz šel v kostelním oděvu přes ulici, jako na příklad u nás při návštěvě těžce nemocného; Pařížan by dle náhledů svých o slušnosti zapomněl slušnost. A přece zase je tu dávným zvykem, že děti jdoucí k prvnímu přijímání kráčejí do kostela v šatu zvláštním;

děvčata mají řásnaté roucho bílé, jež jim i hlavu po kláštersku zahaluje, hoši jsou v bílých spodcích a černém aksamitovém kabátci, staženém červeným opaskem.

Všeobecný zvyk, že Pařížan nikde u veřejném shromáždění nestojí, všude sedadlo nalezne, má také platnost v kostelích. Tisíce sedadel, obyčejně ze dřeva a sláměné pleteniny zhotovených, je ve větších kostelích v řadách podle i nad sebe se kupících. Sedadla ta se najímají po sous, nebo i dráž při zvláště velkých slavnostech, při řečech oblíbených kazatelů a podobných příležitostech. Stálé vybírání peněz, někdy i ouplná licitace, nečiní právě dojem nejlepší.

Nejdivnější dojem působí ale v každém kostele v parádní uniformě se procházející portýr, jemuž podobné u nás roztahovati se vidíme v průjezdech panských domů. Určen střežit chrám po celý den a až do pozdního večera odevřený, stává se v chrámě již zcela lhostejným. Pohodlně odloží svou halapartnu, již užívá na počtu do chrámu k vykropení přinášených mrtvol, u dveří do kouta, vstrčí ruce do kapsy a prochází se co domácí pán. „Il ne faut pas se tenir aux bras!“ pravil jeden ke mně držícímu sprovázejícího mne přítele za ruku. Když byl vyslovil náhled svůj, že v kostele nesluší se držeti se za ruce, vyndal pikslu, šnupnul si a tázal se jedné pobožné, nezná-li v popředí chrámu klečící, černě oděnou dámu; že prý o ní ledacos slyšel. Měl také pěkný krámeček v kostele samém, kde mu krámská prodávala svíčky, modlitby, písničky a monografii kostela.

Zrovna přede dveřmi katedrály Notre-Dame prodává muž ilustrovanou a iluminovanou šansonu o králi Dagobertu. Je dlouhá a jedná o tom, jak jmenovaný král svatého Eloi, jenž se mu dosti nešetrně (a někdy pro věci prapodivné) posmívá, vtipnými odpovědmi samého do posměchu přivádí. Za sous je píseň a za další sous vám ji prodavač k velké radosti vůkolního lidstva zazpívá!

Vojsko

Kdokoliv přejíždí po prvé kehlským mostem v obvod obrovských bastionů straspurských, vyhlíží zvědavě okénkem, aby spatřil první známky francouzského života. Tu u samých kolejí stojí štíhlá postava vojenského strážníka; hlaviště lehké ručnice opřeno je o zemi, ruce jsou křížem složeny u tenkého bodáku, volný plášť, chránící před sychravým počasím, splývá s ramenou, zpod rovného stínidla lehýnké čapky dívá se dvě smělych očí pátravě a vyzývavě do oken vagónů. Opodál leží několik vojáků pohodlně na zemi nebo sesedlo se právě tam, kam se jim zlíbilo. Ostražitost i nenucenost, toť jsou hlavní vlastnosti vojska francouzského, prvního vojska ve světě, vojska, které nemá v slovníku svém slova „stůj!“, jež na zemi komanduje dle Němců „halt“, na moři dle Angličanů „stop“, od něhož ale vzal celý svět slovo „marš!“. Sláva jest jeho heslem, nepřemožitelnost jeho vírou, vděčnost vlasti jeho podporou. Voják francouzský ví, že vždy a všude bojuje „pour la gloire de la patrie“.

Francouzské vojsko je pravá smíšenina starého a nového — medvědí čepice, třírohý klobouk středověkého rázu a moderní rukavičky. V Paříži, kde se zdržují vždy oddíly vojska všech druhů a zbraní, aby jaksi v malém znázornily velkou armádu, lze studovati nejrozmanitější kroje. Pěší voják není co do šatstva svého právě vzorem krasochutě. Pomyslete sobě modrou čamaru se širokými prýmkami nejcitronovější barvy, k tomu červené spodky, bílé rukavičky a gamaše, černé čáko a ovšem také černé boty, myslím, že vás barvami až oči přecházejí. V Tuileriích připomínají stráže mohútných postav, mající vysoké medvědice bez stínidel na hlavách, proslulou starou gardu. Lancierové mají kroj polský, husaři uherský (místo čáka našich husarů nosí huňaté kulaté čepice) a od husarů jen nepatrnými příznaky se liší jízdní dělostřelectvo. Vážně kráčí ulicemi alžír-

ský spahi v přesně zachovaném arabském kroji. Na hlavě mu králuje bílý turban, s turbanu splývá bílý šat stínící týl před slunečním vedrem, bílý, přes červenou volnou tuniku přehozený plášť vleče se částí po zemi, část jeho je v malebných řízách přehozena přes ruku. Zpod turbanu a bílého šátku vyčuhuje obličej ostrý, smědý, svědčící o přirozené energii, oko jak uhel černé a ohnivé dívá se s jakousi převa- hou na věci vřkolní; spahi zůstává sice dosti často před krámy stát, jeť v Paříži posud nováčkem, jeho tvář nejeví však ani zvědavost ani obdiv. Krásná to na ně podívaná, když císaře buď do divadla sprovázejí, buď když při revue, jakéž se často odbývají více kvůli obecenstvu než vojsku kvůli, v celém pluku kolem císaře uhánějí. Nejvycvičenější jezdci francouzského vojska sedí na pyšných, pravých arab- ských hřebcích jakoby uliti, dlouhou pušku drží hrozivě před sebou, patrně, že mají zbraň i koně úplně ve své moci. Pěší Arabové tvoří pluky turkosů, krásné, živé, pohyblivé to vojsko, při jehož spatření již člověk uvěří, že vítěziti dovede. Neviděl jsem nikdy tváře podobně výrazuplné, řekl bych ďábelské! Pravých mouřenínů je mezi nimi síla, i ti jako by byli pozbyli v šatu vojenském pověstné své lenosti, a když táhnou turkosové ze cvičení nebo revue, rozléhá se smích jejich na vše strany; jdou krokem tančícím, řady jsou v největším nepořádku, každý nese ručnici svou jinak. Turkos má taktéž kroj krásný, modré, široké, pod koleny za- brané spodky, modrou kazajku, šnůrovanou a knoflíčko- vanou, bílý turban. Zuávové mají podobný kroj, jenže na hlavě místo turbanu červený fez. Zuávové jsou vesměs Evro- pané, garda zuávská sestává nejvíce ze synků pařížských. Důstojníci u turkosů i spahiů jsou zpolovice Evropané.

Zmíněná již nenucenost panuje v každém pohybu fran- couzského vojáka. Ani když defiluje, neudrží přísného po- řádku. Při kursech vincenneských viděl jsem stráž, která se dle našich pojmů chovala nadmíru nevojensky. Zpočátku měl voják udržet obecenstvo v jistých mezích. Obecenstvo se mnoho po mezích neptalo, myslivec také konečně ne, a když již lid se byl předebral dopředu, nenahlížel myslivec,

proč by se také podívat neměl, položil na strážné místo svou kabelu a ručnici, strčil ruce do kapes a šel se podívat blíž. Věděl, že mu zbraň nikdo nevezme, a nikdo mu nevykládal z toho nějaký zločin. Známo ale, že v případech opravdových panuje ve francouzských řadách největší kázeň.

Mimo službu je sobě důstojník a voják prostý roveň, neznají-li se náhodou blíže, ani sobě při setkání jeden druhého nevšimnou. Zásobení francouzského vojáka děje se co nej-svědomitěji, strava je výborna, po obědě jim neschází ani káva, při obědě ani víno.

Při cvičení jako by sobě vojsko jen hrálo. Ze strany cvičitelů laskavá slova a působení na cit, ze strany cvičených ochota. Někdy spatříš v řadě cvičících se, kteří mají vesměs čáka na hlavě, některého vojáka s pouhou čapkou; to je jeden z nejcitlivějších trestů na leckterá provinění. V zahradě Luxemburské viděl jsem, jak desátník vzal tupějšího jednoho nováčka ku cvičení stranou, hodně daleko od ostatních, aby se za nemotornost svou před ostatními styděti nemusil. V mezerách mezi řadami táhli s sebou kluci s proutky v ruce, hrajíce sobě na vojáky. Náhle vyvádělo vojsko útok, obklíčilo a zajalo všechny v zahradě se nalézající — děti i s chůvami. Vojenské kasárny nejsou před civilem uzavřeny, vojsko se nepovažuje nikde za stav zcela zvláštní a naopak zase každý mladík ví, že vojně neujde, ani jí nechce ujít. Důstojnictvo je velmi váženo, neboť každý ví, že důstojník prodělal dříve mnohé důkladné i trpké zkoušky, než byl jmenován.

Historií francouzskou působí se na cit vojska. Četné sochy, nápisy ulic, veřejné budovy, historické galerie jsou toho důkazem. Celé setniny mladých vojáků čekají po hodiny trpělivě u mříže, než se dvěře k hrobce Napoleonově odevrou, a u Napoleonovy sochy na Vendômském náměstí leží po celý rok smuteční věnce s nadpisy „Regrets“, přinášené od vetších vysloužilců, z nichž má každý za četné rány své, zcela dle taxy na ránu jednotlivou, několik set franků ročně.

Nejpříjemnější podívání je na zuávy, plnící historické

galerie versailleské. Málokterý je bez řádu, u většiny svědčí alespoň jedna neb dvě medaile, že se zúčastnili ve válce krymské nebo i italské (každá válka přináší na památku řád), někteří mají prsa řády pokryta. Co nejpilněji studují obrazy oslavující vítězství francouzská. Největší obdiv jejich budí Goonorův obraz Dobyť Malakova, kde sobě zuáv, sva-lovitý muž s dlouhými rudými vousy, tak statně počíná. Kdo na štěstí má rudý vous, přistřihuje jej podle obrazu, ano mnozí barví i černý vous na rudo.

XII

Polosvět

„Polosvětem“ nazval mladší Dumas jistou část ženského obyvatelstva pařížského. Slovo to se ujalo k neuvěření rychle v půdě pařížské, která žíznila po novém výrazu a vtipu jako po rose, rozšířilo se po vzdělaných národech, a „demimonde“ znají a vyslovují, třeba by vlastně s výrazem neměli zároveň ponětí. Všechna historická lehkomyšlnost Francouzů, neméně historicky vyvinutá neřest jejich našla v jediném, co do smyslu ovšem širokém slově rázný výraz svůj. Jen Pařížan zná plný význam jeho, cizinci značí dle ohnivosti osobní fantasie věci a poměry nejrozmanitější, od „obíleného hrobu s francouzskými tapetami“ až po smaragdové zahrady z Tisíc a jedna noc.

Mnoho dáno již cizími jazyky výkladů k slovu tomu; kdo však v Paříži třeba týden jen pobyl, má výklad svůj. Paříž je svět, dvě třetiny toho světa je pohlaví ženského a většina těchto dvou třetin umí dle Murgera šampaňské pít, cigareta kouřit a dle Paul de Kocka milovat. Většina dvou třetin? — smělé slovo, kdož může ale za věci a sluch, — „c'est qu'à Paris le vice resplendit et s'étale; la vertu se cache“, proč se ta ctnost také všude schovává! Francouzští moralisté nazývají demimonde „reste impur des mœurs de Louis XV. et du Directoire“. Divné paměti král Ludvík

XIV., chtěje dávatí savojské princezně ples, vyjádřil se, že budou vstupenky dány jen dámám ode dvora, nikoli jiným Pařížankám, poněvadž prý chce míti při plesu jen ženy honetní. De Conti podotknul k tomu lakonicky: „V případě tom může král dávatí ples svůj v nějakém přístolku!“ Povídají, že onen „reste impur“ je velmi značný, jisto jest ale, že vystupuje před nás všude. Těžko určit, co vše patří do demimonde, kolik je stupňů mezi vévodovou a studentovou milenkou, kam až se rozšiřují výběžky. Polekán ohnivým koněm, Elysejskými poli uhánějícím, skočíš stranou; kolem tebe letí elegantní povoz nejmodernějšího druhu, z něhož usmívá se krásná, mladá, bohatě i vkusně oblečená dáma jakoby v omluvu na tebe, ejhle to občanka polosvěta! Vejdeš do divadelního parteru, lorňon tvůj zakotví se na drahých místech balkónu, kde je řada krásných, brilanty svými oslňujících dam, snad cizinské vzezření tvé vzbudí pozornost některé z nich, lorňon její zatočí se k tobě, — již koketuješ s polosvětem! Vyjdeš z divadla a usedneš před kavárnou, před níž a v níž sedí kouřících a popíjejících dam elegantních více než mužských. Baví se hlasitě, smějí se, pozdravují kolemjdoucí známé pány. Dáš sobě „hořící punčovinu“ a okoušíš právě dobré její vlastnosti, když zasedne jedna z dam k tobě; sklepník jí také již co nejúslužněji stoličku pod nohy dává. „Nechcete mne také častovat punčovinou?“ táže se, a ty dáš mimo punčovinu ještě cukrového. Baví tě velmi dobře a nadělá sto poklon, jak krásně mluvíš francouzsky, třebaš lámal, až se sám stydíš. Obdržíš snad i pěkně psanou adresu, kde bydlí ta — občanka polosvěta.

Krásný je život studentský, student pařížský jej sobě činí však ještě pestřejším divokou svou láskou, pařížský student má svou *grisetu* — „la grisette“ — „la lorette“, rozdíl v tom pro cizince pramalý, pro Pařížana značný, totiž jak as značným vůbec býti může u Pařížana, kterému není jedna ani druhá nápadna.

Student lycejní nebo z jiné střední školy, přišedší na

prázdniny ku svým, má svou venkovskou lásku jako každý jiný student, jenže u nás rozplývají se ty feriální lásky vni-vec, u francouzského studenta přece ale k něčemu přicházejí. Student slíbí chudému děvčeti, že si je vezme k sobě, až půjde do Paříže na vysoké školy. Ovšem že dostojí slovu, proč by také nedostál!

Quartier Latin jest jako velká studentsko-grisetní kasárna, pětioschodní domy, plny malých a ještě menších bytů, jsou osazeny od prvního patra nahoru samými „divokými manžely“. V přízemí je buď kněhkupectví, buď krám s medicínskými nástroji, buď konečně nějaká crémerie, jejichž hodnota nejlíp se měří dle hodnoty a ceny beefsteakův jejich. Zde obědvá k večeru student s grisetou svou, není-li dosti bohat na jídelny nádhernější; nebo zde neobědvá, není-li vůbec peněz, pak ale také neobědvá nikde jinde. Po obědě vede prostovlasou nebo čistým bílým čepečkem pokrytou grisetu do kavárny. Bez oddechu laškujíc a žertujíc hraje tu griseta buď kulečnick, buď upravuje sobě na balkónu cigareta, kouří a vtipkuje.

Při procházce skrze Quartier Latin uzříš za pěkného počasí studentské párky, nevědoucí, co by právě činily lepšího, dívati se z oken ven, leckde pramladounkého studentíka vedle tváře již zralé. Uvnitř bytu vypadá to pestře jako v studentském životě, někdy elegantně, někdy rozházeně a chudě. Chudoba neodpuďí ostatně grisetu od milence, tato chopí se třeba sama výdělku, lehké ruční práce, a pomáhá k životu. Rovněž se však nenechá zdržeti, dojde-li láska nebo zachce-li se změny, a student nediví se pranic, když přišed domů nalézá svou polomanželku skládající do bedny vše, co jí patří. Dost jest těch, které dovedou pak žíti na čas pro sebe, avšak navštěvují právě tak místnosti veřejné jako jindy. Kdež by také přišly k novému manželství! „J'aime les Allemands aussi bien que les Français,“ slyšel jsem rozkládati jednu grisetu, která, punčovinou až k rozpustilosti rozohněna, dokazovala studentíkovi Němci, že budou mít spolu vzorné hospodářství. A přitom kývala hlavičkou svou krásnou tak přesvědčivě a důrazně, že

husté kučery kaštanových její vlasů, jichž ani pod čepec vpraviti nemohla, stále všetečný nosíček bičovaly. Nu a s novým manželem žije se nanovo starým způsobem, žijí svorně i nesvorně, jakž to právě jde; to však je jisto, že jim neujde ani jediná příležitost marně, za které by mohli žít ještě bujněji než obyčejně. Griseta je extraktem pařížské pohyblivosti a živosti, měnivá jako jarní den, myslí lehké, jako ten lehýnký refrén nejoblíbenější její písně:

*Oui, je suis grisette,
on voit ici-bas
plus d'une coquette
qui ne me vaut pas.*

„Já jsem bez majetku a bez slavných předků; ano, jsem však pletě hnědé a modrých očí. *Oui, je suis grisette...*“

„Bohatý vojvoda na mne nalehá, já však mu odpírám — a budu vojvodkyní, zachce-li se mně...“

„Volna v bytu svém píšu Juliovi: ‚Přijď v šťastnou chvíli, staneš se mým.‘...“

„Vypovídají nám válku, a přece, myslím, nemáme jich více než jednoho najednou...“

„Já činím zkoušku s úplným manželstvím a ovdovím, kdykoli se mi zlíbí...“

„Abych mohla v neděli míti kaput s pentlemi, mám všedně bílou suknicí, již suším na trávníku...“

„Hanba bálu osvětlenému plamenem velkých svítilen! Ať žije zahrada s besídkami...“

„Já jsem pracovnicí, toť jest můj statek jediný, a podporuji matku svou, kteráž ničeho nevydělá...“

„Mohla jsem blahobytu nabýt, kdybych dovedla prodávat místo darovat...“

„Avšak vždy skrovna nežádám sobě zlata, a rozdávám ještě, co mně zbývá. *Oui, je suis grisette...*“

Málokdy vynesou vlny společenské veselosti pařížské grisetu na výstřednost, skoro jen v posledních dnech masopustních, kdy griseta projíždí na zapřaženém drožkářském

koni Quartier Latin po mužsku a zcela bez ohledu na předpisy, jaké dala kdys jistá vládařka dvornímu svému baletu. Vždyť je ale po celý rok tak rozkošno v tom studentském Prado, jež má tak krásné, poetické jméno „Zahrádky ze španělského bezu“ — „Closerie des Lilas“. Podlaha je tu sice pod krytbou jen upěchována, ale tak hladka, osvětlení tak lesklé, a k tomu se připojuje hned vedle pěkná zahrada s čistými pěšinami, se stinnými boskety, a pak ta šumící, mládím a veselím lesknoucí se společnost, polytechnikové, vzdělanější ouvrier, vše vzorně pohromadě!

Rozhledněte se po té pestré směsici! Hudba zavíří divoce, a jako by smyčec přešel okraj pískem posypané plochy sklené, náhle utvořily se z pestré směsice pravidelné figury. Student a „studentice“ (étudiante) postavili se ku čtverylce; kdož netančí, postaví se v těsném kruhu kolem některých tančících, znajíť již, které tanečnice nejohnivěji tančí, kteří tanečníci jsou nejvýmyslivější. Vždyť mají lepší tanečnice ty již slavnou biografii svou, jsou hrdinkami četných novel a ještě četnějších fejetonů. Po krátké přestávce počne hudba zase, žerty se stávají hlasitější, úsměv živější, oči jiskratější, první proplítání se tančících děje se ještě mírně, pak první skok — a již víří kankán, divoký, nestydatý, světoznámý kankán pařížský. Roucha lítají, nohy se vyšvihují nad hlavu, těla se prohýbují a vymršťují jako kostice — kratinká přestávka a znovu týž rej, tytéž skoky, vždy ale bujnější, divočejší, nepravidelnější; konečně již víření, až se hlava točí, pak hřímavé tóny poslední a tančící tu stojí bez dechu sice, avšak s tváří zářící, usmívavou, blaženou. Figury se zase roztočily, v místnostech je dřívější pestrost skupení.

Krásným tancem kankán není, estetik i mravokárce našli by sílu vítaných a vděčných příčin k zatracování; což je ale grisetě po estetikovi, ona se baví způsobem svým a vkládá do kankánu všechnu svou živost, lehkomyšlnost, tradiční výstřednost, zkrátka samu sebe. V Closerie des Lilas tančí se kankán nejvýstřednější, zároveň zde ale vypadá nejpřirozeněji, neboť student a griseta netančí kvůli nikomu, pro nikoho, jen pro sebe. A mravokárce? Ten ať

sem nechodí, beztoho je grisetě každý mravokárce protivný, nechť se zjeví v klerice nebo s třírohým kloboukem a kordiskem jako onen policejní strážník, který někdy, avšak opatrně kvůli možné a časté blamáži, přikročí, na rámě klepne a svým nezměnným „Dansez plus décemment“ tak nevýslovně směšným se stává!

Kolem malých stolků zasedla větší částka přítomných. Hle, zde stojí u stolku dvěma staršími studenty zaujatého štíhlá mladá dáma. Netančí, baví se jen rozpravou, a to jen s dvěma osobami, má na sobě bohatý šperk, drahé roucho, jež se nápadně liší od prostého šatu griset. Patrně, že Closerie des Lilas není její vlastní půdou, a přece musí mít právo sem přijíti, sic by ji byly grisetky dávno již kočičinou vyprovodily. Tajemná rouška je brzy odhalena: z grisetky stala se loreta, z milenky studentovy milenka boháčova, — srdce jí nedalo, musila se zase jednou podívat na toho, s kterým byla prožila nejblaženější okamžiky svého života, blaženější než nyní, kdy — —

Toť jest jeden výběžek z grisetního života, ostatní vyhledávej mezi baletními sbory, mezi zástupy švadlen na lukách posekvanských, mezi žínkami menšího řemeslníka.

Jsme v Jardin Mabille, v pověstném bazaru loret. Právě utichla hudba a v bohatě osvětlené i úpravné zahradě panuje skoro až ticho blaseovanosti. Přítomní pohybují se volně sem tam, úsměv sídlí na každé tváři ženské, nepřestoupí však hlasně rty, slyšíš zde jazyky skoro všech velkých národů evropských, ale jen zvuky šeptavé, neboť šepot polohlasný jest jednou ze známek elegantnosti a zde panuje elegantnost, blaseovanost, unavenost, snad někdy i zoufalost.

Mladost bez svěžesti, květy bez pelu! „La biche“ je slovo dosti poetické, užívá-li se ale o navštěvovatelkách zahrady Mabillovy, ztrácí půvab svůj; tu sobě pomyslíš ihned krásné ty a pikantní profilky, jak je Journal amusant věrně portrétuje, malé ty obličej s líčidlem a černým, drobnoučkým flastříčkem, koketně někde v tváři neb pod okem

nalepeným. Šaty jsou bohaté a nejmodernějšího kroje, vždyť volná demimonde dává zákony módě.

Hudba zase začíná, vidíme zase kankán, — kankán? — nu neznáme jiného slova, z étudiantského kankánu zbylo však jen zkručování těla a ošklivé vymykání oudů, náruživost zmizela a také radost z tance. V Jardin Mabille je bál, bál se musí tedy alespoň naznačit a několik loret mladších se obětuje; na obličejích tančících zde sídlí také úsměv, ale stereotypní, protivný úsměv baletnic. A tanečníci? — ti jsou placeni!

Opět utichli hudebníci, nastává opět procházení se, zasedání za stoly a do besídek. Lorety všímají sobě každého cizince a o jejich kouzlu jsi již přesvědčen, podíváš-li se jen na tvář Angličana, jakého Gustav Doré na štětci svém zrovna z některé besídky Mabillovy vyňal. Vidíme na obraze jen jedinou osobu, usmívajícího se toho Angličana, celé baterie koketnosti musí ale odněkud zblízka působiti na kamennou tu tvář, že dodaly jí výraz tak samolibý: „Já učinil dojem!“ — Loreta rozpřede sama hovor, požádá o trochu nápoje, třeba čerstvé vody, neboť jest „nesmírně unavena“; jsi ovšem úslužný, tvou úslužnost dovede však hned vychválit do nebes. „Madame“, jinak se netituluje, je tak roztomila, že musíš od kytkářky hned se naskytlé koupit elegantní buket za tři neb čtyry franky. Kytkářka má jen as čtyry kusy v zásobě; povídají ale, že víc nepotřebuje, kupujíc buket zase za nějaký frank zpět.

Dvanáctá se blíží, zahrada se prázdní, „bál“ déle netrvá. Jsi šťasten, nevynutí-li roztomilost ještě pětifrank, totiž fiakra, který „paničku“ dopraví do jejího bytu někde v rue Breda, v němž samostatně vládne.

A výběžky života loretního? Kdož by mohl všechny možnosti pestré směsice pařížského života vypočítat! — snad zámožnost, snad Vincennes, snad hadry.

XIII

Na hřbitovech

Pyramidy egyptské, velkolepá ta pohřebiště králův, nemohou učinit větší dojem na člověka než hřbitovy pařížské. U oněch možno obdivovat jen pílí lidskou snešenou skálu, jen všemohoucnost tyrana — čím podivuhodnější, tím nepřírozenější a protivnější —, jen pomník jednoho momentu historického, v hloupý kámen proměněný národ; u těchto vidíme názorně vzdor hrobům plný proud života, počátky a mílníky nynějšího veletoku, bojovníky padlé již, an zápas vší silou kolem bouří dál, na břehy vyšplíchnuté kapky, kdežto řeka živa a nezeslabena hrne se kupředu, spěchajíc, aby koráb lidstva zanesla ve věčné moře osvěty a svobody. U pyramid proklínáš, zde se vděčně modlíš: Zde odpočívají tisíce králův *ducha*. Kamenů na nich ovšem nakupeno, že bys navršil pyramid řadu, ba že nám až líto těch dřímajících pod tíží obrovskou; kámen ale snesla úcta, vděčnost, láska, a tou se mění kámen v lehký květ. A když vyjdeš zase z mrtvých sídla — v němž se ubytovali zástupci národů všech —, místo pískem pouště brodíš se mořem lidstva a místo dusícího samum lákáš dech plného života. —

Největší, nejnádhernější a nejslavnější jest *Père-Lachaise*.*

Sedněm na střechu omnibusu, který nás od Bastily k němu dopraví. Velké nádherné budovy znenáhla přestávají a scvrkají se v skrovné domky předměstské. Jakoby na rozhraní, co děsná předmluva, trčí tu naproti sobě dvě pevnůstky, vlevo žalář mladých zločinců, Prison des jeunes détenus, a vpravo Prison de la Roquette, v němž odsouzenci tráví poslední dny před dopravením na galeje nebo ku gilotině, — počátek a konec. Místo před Roquette je vysázeno krnícími stromy, neširoká cesta vede k pevným vratům, — podívejte se doprostřed cesty, čtyry podlouhlé

* Jmeno po jezovitovi Lachaise, Ludvíka XIV. zpovědníku, kterýž měl zde vilu.

pískovce naznačují nevelký čtverec: zde stává gilotina, zde skonala Orsini.

Před domky kolem cesty, pod dřevěným loubím a šinde-
lovou střechou pracujou „les marbriers“ na sochách a ná-
hrobcích z kamene a pálené hlíny, šijou a pletou děvčata
z černých a bílých nebo z černých a žlutých stužek nepěkné
smuteční věnce. Zrak je nasycen hřbitovními znaky a mi-
nuli jsme v rychlém letu již také některé pohřební průvody.
Opět jsme jeden skoro předhoni, vtom káže jakýs muž,
oděný v černý frak a třírohý klobouk a krácející v čele prů-
vodu, kočímu, aby zarazil. Kočí okamžitě uposlechne a mu-
síme slízet, odmlouvání by se mu špatně vyplatilo. Velít
to úřední osoba společnosti *Entreprise des pompes funè-
bres*, kteráž jedině má v *département de la Seine* právo
dopravovati mrtvoly. Činí vše dle tarifu, pohřeb za osmnáct,
také ale za osm tisíc franků. Jdem dle obecného mravu se
smeknutým kloboukem kolem průvodu. Umrlčí vůz, jemuž
zde scházejí stěny a jež jen prostá stříška na čtyrech sloup-
cích se vznášející pokrývá, takže truhlu celou viděti lze,
vjíždí zároveň s námi do vrat, portýr třikráte pronikavě
zapískne, na znamení, že mrtvý zakoupil sobě padesáti
franky právo ležet pět let pokojně v hrobě. Velmi svědomitě
zaznamenává se na náhrobcích, má-li hrob jen „*concession
temporaire*“ nebo za pět set franků „*concession à perpétui-
té*“; rychle se střídají zde byty klidných spáčů, průměrně
osmdesátkrát denně zní píšťalka portýrova.

Kdo chce býti s myšlénkami svými a s historickými upo-
mínkami, kteréž se zde jako vodopadem hrnou a v pěnu
sterých reflexí rozrážejí, o samotě, vezme místo průvodčího
jen dobrý plán, jenž ho provodí spletenými uzounkými
stezkami, na nichž noha v mastné zelené hlíně velmi nejistě
kráčí. Vpravo je hřbitov židovský a hned u vchodu dřímá
z efemérního lesku kulisního co nesmrtelnice vyšlá *Elisa
Rachel*. Nad hrobem jejím komůrka skromně vyklenuta
a před ní mříž, jíž spatřuješ čtverhranný kámen co dvéře,
zamykající neuprositelně nynější její domácí svatyni. A jako
kdys zaživa tísnily se návštěvy v předpokoji tragédině, takž

nyní pokrývají půdu komůrky návštěvenky cizincův. Hodte tam také svou a připište slovo o naší divadelní chudobě! — O krok dále a jednoduchá kobka s prostým „R“ nad vchodem naznačuje, zde že Rothschildové odpočívají po obrovské práci, jaká z rozeňátek špinavé židovské ulice frankfurtské učinila krále králův. A vpravo vlevo, vpřed i vzad steré hroby mužův, jichž společným znakem historická i sociální kletba, jichž život vyděláváním a vydělávání životním účelem, — „jakž nemá Schewa milovati peníze, když na něm nikdo nemiluje jiného než peníze!“ Co charakteristika mizící individuálnosti, skorem co satira vyjímají se zde nadpisy „Maier“ — „Maier“ — a opět „Maier“! Muž však, který byl výrok učinil o typickém Schewovi, i u nás dobře známý Ludwig Börne, jehož kolébka stála jen několik kroků od kolébky Rothschildův, muž ten leží mimo souvěrce své, nahoře již na návrší, a na náhrobku jeho vyznačil David d'Angers reliéfem spojení Francie a Německa *svobodou*. Zde se skví věnec jmen: Voltaire, Rousseau, Lamennais, Béranger, Herder, Schiller, Jean Paul. Paříž dala hrobu Börnovu „concession à perpétuité“.

Vyjdem z pole židovského na křesťanské. Jako by náboženství lásky hned nás uvítati chtělo pomníkem lásky, předstupuje před nás krásný náhrobek bohoslovce Abailarda a ženy jeho Héloïsy. Nad ležícími podle sebe milenci klene se krásný gotický baldachýn: „Romeo a Julie“ Francouzův stíněny jsou kamennými zbytky Abailardem založeného opatství paracletského, a o květinách nešťastnými milenci často sem kladených vypravuje se vzdor opačné zkušenosti, že nevadnou. Známé nám pověsti činí, že jsme na místě tom hned jakoby doma, ještě domácněji jest nám ale u náhrobku blízkého, na němž po francouzsku nápis „A. Reicha, profesor kontrapunktu na konservatoři, člen Čestné legie, narozen v Praze dne 25. února 1770, skončil v Paříži 28. května 1836“. Čech, muzikant, hudební spisovatel, skladatel oper Cagliostro, Sappho, Natálie, obdržel náhrobek od pařížských „přátel a žáků“. A opět opouštíme šero domácích vzpomínek, a o krvavých vlnách světového dějepisu mluví

k nám vysoký pomník „Aux victimes de Juin la ville de Paris reconnaissante. Liberté, Ordre public“ a na něm mužská i ženská jména padlých v červnu roku 1848.

Od českého hudebníka hloub vlevo dřímá celá kolonie hudební a na náhrobcích jejich skví se Musa tónu v postavách rozličných. Zde truchlí nad snivým Chopinem a zpěvným Wilhemem, tam korunuje tatáž poprsí sladkého Cherubini; zde leží klasický Méhul, tam tíží velký kámen popel nezapomenutelné Marie Milanollo, — „houslistce bylo šestnáct jar!“ Bellini, skladatel Normy, Boieldieu, skladatel Bílé paní, Hérold, skladatel Zampy, a Grétry mají hroby poblíž sebe; zdálo by se, že jsme mezi stíny hudebníků, kdyby nás jméno Denon nepamatovalo zase na Bonapartův Egypt, Monge na smrt Ludvíka XVI. a zároveň na abstraktní říš věd matematických, Gall na z lebky lidské vzrostlou vědu o lebce lidské atd. atd. Dojmy jsou tu tak rozmanité, pestré, záchvatné, že myšlenky přeskakují z velkého jména na větší, ze slavné doby na slavnější. Sotva přejdeš dva tři hroby, jejichž nápisy jsou pro tebe němý, nad nimiž však hojné smuteční věnce, nastrčené na železném rožni a kryté skleněnou stříškou, svědčí o vřelých vzpomínkách, — již zase stojíš u kůpky země, která kryje nositele jména světoznámého. Péro nemůže tu stačit turistovi, kde folianty nestačí dějepiscům a encyklopedistům. V stinných stromořadích hřbitovních spíše se zase sama sebou hlava chodcova zotaví, — popisovatel neví, kde by přestal, kdyby jen nápisně chtěl vyznačovat světový význam města mrtvých. Což chcete na příklad vše psát, říci a myslet u malého náhrobečku, na němž jméno Chappe, vynálezce optického *telegrafu*! Jakých to závažných myšlének! jakž dojímá píďový ten drobounký andělíček, klečící vedle skaliny, na níž ukazovače železného telegrafu! Malinký počátek a velký konec, tenkrát neohebný ukazovač, nyní mlunná jiskra letící kolem světa! A o několik kroků dál, to k vojáku Manue-
lovi, jemuž dán nápis významný: „Řekl jsem, že neustoupím leda násilí, dnes přicházím, abych dostal slovu!“, — položili velkého pěvce Bérangera. Tisíce pracovníků ve-

škrábalo do pískového obelisku jména svá, svůj hold, sloky z pěvcových písní; policie to seškrábala, avšak opět se objevily nápisy „à notre ami“. Dojal mne jednoduchý nápisek „Dobrodinci otce mého Chaplain syn“ v neuměle vyrytém věnci bobkovém. Opět o několik kroků dál káže latinské „Sta, viator, heroem calcas“, že tu pohřben maršál Ney. A zase nás ovívá vzpomínka domácí, stojímeť nad popelem Moravana Winsora, *vynálezce osvětlování plynem*, — „Ex fumo dare lucem!“

Rozvážným krokem kolem četných hrobů Poláků u vyhnanství zemřelých dostanem se k Volneyovi a odtud pak po více minutách k Molièru a Lafontainu. Jediný zvadlý, starý věnec šelestí na hrobě bajkáře Lafontaine, jenž byl „in Aesopiis fabellis condendis recentiorum unicus“; na hrobě „comoediae principis“ není pražádné upomínky. Dříve již jsme byli minuli sochaře Davida d'Angers a socialistu Henri Saint-Simona a chcem nyní již pospíšiti až k východnímu svahu hřbitova, kde uzavřené mahomedánské pohřebiště chová také mrtvolu často jmenované královny oudské a syna jejího. Poblíž opět celá kolonie oslavenců: rodina Ledru Rollinova, Emile Souvestre, Balzac, Delavigne. Odtud je krásná výhlídka na Paříž živou a na nejkrásnějším místě dal sobě zde jakýs kupčik Beaujour zaživa ještě postavit pomník převysoký, homolovitý, v poměru k výši neširoký a nepěkný; anticipovaná nesmrtelnost kamenná stála ho što tisíc franků.

Sejdem dolů, neboť musíme navštívit ještě básníka Alfréda de Musset. Nešťastný pěvec leží tu právě u cesty. Truchlící vrba hladí třesoucím listím svým mramorové poprsí, upravilť Alfrédovi lůžko, jak sobě sám byl přál:

*Mes chers amis quand je mourrai
plantez un saule au cimetière,
j'aime son feuillage éploré,
la paleur m'en est douce et chère,
et son ombre sera légère
à la terre où je dormirai.*

Stojíme u hrobu básníka, jenž za živobytí nad moře lidstva vynikal jako palma zelená a po smrti obdržel zvláštní stánek svůj; přes hrob jeho díváme se však na pole široká, na nichž šachta vedle šachty, velké společné hroby pro tu „lůzu, která ničím nevyniká, ba ani peněz nemá“. Neodolatelou silou vábí nás ty šachty blíže, je nám, jako bychom pokleknouti měli do hlíny a pomodliti se za ty rozpracované ruce, za ty starostí vyprahlé mozky a ta ušlapaná srdce. Právě spouštějí bílou, nenatřenou jednu rakev dolů. Na svahu šachty stojí hlouček lidí, mužští v modré blůze, ženské v prostém bílém čepci. Je to lůza, na kterou i zde dává policejní osoba pozor; ale ta lůza má vřelé srdce a vlhké oko, a široká ruka roztírá bohaté slzy po osmahlé tváři. Po prsti, na píd' jen řady rakví krející, je věnců naseto jako hub po slzovém dešti, po jednoduchých křížích stékají jména neznámá, napsaná rozředenou křídou, — i za tyto nápisy se platí, i ty jsou pod policejní dohlídkou — eh! — rychle dál, rychle jinam, sic by nás to udusilo!

Hle obrázek jiný, krásnější, jednodušeji dojemný. Zde máme pole, pod nímž dřímají andělíčkové boží, odpadlá poupata lidstva. Samé děti jsou tu pohřbeny, hrobečky jako drobné perličky těsně vedle sebe, že skoro jen nožka dítěte zase projíti může. A nad každým hrobečkem sklená skříňka jako u nás na oltářích a v skříňce bavlněný pudlíček, kartounová panenka, voskový andělíček a jiná hračka. Aby se děťátku nestýskalo, vyrazili z jeho kolébky dno a koš postavili tak, že celý hrobeček objímá. I kdyby slza v oko nám vstoupila, kolem úst zahraje přece blahý úsměv, že to srdce lidské je tak bohaté, tak šťastně dětinské. —

Přicházíme k východu. Jen malinké ještě strpení, zde vpravo jen několik kroků a stojíme před náhrobkem miláčka Napoleona I., nad hrobem prvního pierota pařížského, prvního paňáče francouzského. Zde leží Jean Gaspard Debureau! Jeho syn je opět pierotem, a to velmi oblíbeným, hraje právě buď ve Fontainebleau, buď v stromnaté aréně na ostrůvku v Buloňském lese, neboť mu pověstné Théâtre des Funambules přestavují; baví, ať hraje kde chce, nikde

sobě však nevzpomene, že otec jeho, Jan Kašpar Dvořák, byl krve české. My dali Francouzům první paňáče jejich, — jen dál, jen ven, a zase do plného, živého, veselého proudu pařížského, ať nás baví v odměnu národ celý!

Paříž má také soukromý svůj hřbitůvek, *cimetière Picpus*, levý hřbet sekvanský pak má svůj *cimetière du Montparnasse*, o němž nelze více zaznamenat, než že hned vedle vchodu *odpravení* pohřbívání bývají. Nad sádrovými lomy vysokého Montmartru rozprostírá se však jiný ještě hřbitov, *cimetière du Nord* či *cimetière de Montmartre*, o málo menší než Père-Lachaise.

Mons Martis (vrch Marsův) čili Mons Martyrum (dle některých byl zde svatý Dionys se soudruhy svými umučen) je vysoko pokryt domy, nad těmi pak trčí křídla pověstných větrných mlýnů, příliš pověstných, než aby dojem za pověstí značně nepokulhával. Skoro odevšad je tu krásná výhlídka na Paříž, již i historicky známá ze slov plukovníka Bülowa, který litevské své dragony koňmo nahoru vedl a rozhněvanému Yorckovi odpověděl: „To jsem jim již v Tylže přislíbil a člověk neví, uvidí-li lidé ti Paříž ještě jednou.“ Nejkrásnější však výhlídka je na východním svahu, kde vystavena je restaurace a při ní věž, na kterou možno za levné vstupné vystoupit a z níž je opravdové „vue de Paris à vol d'oiseau“. Věž se jmenovala dříve La Tour de Malakov, nyní Tour Solférino, — „une splendide tour, dominant tout Paris“, jak vypravuje tištěný akrostich, jež dostaneš k drahému cechu a k solferinským svým vzpomínkám nádavkem.

Na hřbitov přišedše máme za první svou povinnost navštívit zamilovaného Heine. Kvůli snadnějšímu orientování ptáme se jedné, na neštěstí podnapilé strážce, kde Heine leží. Dlouho neví, koho hledáme, konečně se mu rozbřeskne ve spleteném mozku: „Ah — Anry — Én! poeta pruský? — —!“ A již stojíme se smeknutým kloboukem před jednoduchým kamenem, na němž v bílém mramoru „Henry Heine“. Noze nechce se z místa, mysl ráda by zde prožila den bla-

žený a hluboce dojemná poesie zvoní o prsa naše. Jako by nás oblétalý steré ty zvonkové písně se svým krvavým srdcem, jako by hrdlo se rozšiřovalo proudem nesmrtelných zvuků, vyšlých z prsou hanobeného, do nebes vynášeného rozervance.

*Nichts gesagt und nichts gesungen
wird an meinen Sterbetagen,*

zažalovalo Romanzero; což jsou ale poslední dny života pěvci nesmrtelnému! Nad hrobem kolíbá se věnec žlutých květů, dar pozůstalé chotě. Nechtě nás třeba zahlídne nepříznivé oko zákona, my musíme urvat několik těch květů žlutých. Ve vlasti „panenského písemnictví“ obdarujem jimi některé přátele, kteříž mají prsa širší a mozek zdravější; ti je budou chovat co drahou památku z hrobu cizího, milého pěvce.

A jakž mám mluvit, jakž psát zde o hrobě druhém, v němž spí básník Mazeppy, Beniowského, Lilly Wenedy, Piasta Dantyszka, náš slovanský velikán Juliusz Słowacki? Co vůbec dále mluvit zde, kde krok za krokem hrob ve vyhnanství zemřelého, snad i ve vyhnanství narozeného, a přece nadšeně věrného Poláka! Velká, bolestí bohatá rodina polských vyhnanců staví zde pomníky, „Exules Poloni memoriae suorum“, — jakž možno nalézt slov, kde co bolestné prorocství, co děsná žaloba hřmějí slova „Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor!“ Noha klouže jako v potocích krve, sluch se choulí, jako by dorážely k němu vzdechy ze vzdálené Polsky.